

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ
КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ АКАДЕМИЯСЫ**

ТАРЫХ

ДУЙНО ЖАНА КЫРГЫЗСТАН ТАРЫХЫ

**Кыргыз Республикасынын
жалпы билим берүү уюмдарынын 5-11-класстар
үчүн предметтик стандарт**

БИШКЕК – 2022

ТАРЫХ: жалпы билим берүү уюмдарынын негизги (тогуз жылдык) жана жалпы (орто) билим берүү боюнча предметтик стандарт. – Б. – 47 б.

ИШТЕП ЧЫГУУЧУЛАР:

Иманкулов М. К., п.и.к., доцент, Кыргыз билим берүү академиясы, социалдык-гуманитардык билим берүү лабораториясынын башчысы (иштеп чыгуучулар тобунун жетекчиси).

Элебесова А. Б., п.и.к., Кыргыз билим берүү академиясы, социалдык-гуманитардык билим берүү лабораториясынын жетектөөчү илимий кызматкери.

Ангелова Л. Н., Бишкек ш. № 13-мектеп-гиназиянын тарых мугалими.

Бообек уулу Б., Кочкор районундагы Шапак Рысмендеев атындагы жалпы орто билим берүү мектебинин директору.

Темиралиева А. А., Бишкек ш. № 93-орто жалпы билим берүү мектебинин тарых мугалими.

РЕЦЕНЗЕНТТЕР:

Алымкожоев Өмүрбек Жумадилович — ага окутуучу, Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз Улуттук университети, Тарых жана чөлкөм таануу факультети. Маевка орто мектебинин тарых мугалими.

Бедельбаев Аскарбек — тарых илимдеринин кандидаты, доцент. Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз Улуттук университети, Тарых жана чөлкөм таануу факультети, Кыргызстан тарыхы кафедрасынын профессору.

Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүү уюмдарынын негизги (тогуз жылдык) жана жалпы (орто) билим берүүнүн (окутуу орус, кыргыз, өзбек жана тажик тилдеринде жүргүзүлгөн) «Тарых» боюнча предметтик стандарты Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин 2022-жылдын 22-июлундагы № 393-токтому менен бекитилген Кыргыз Республикасында мектептик жалпы билим берүүнүн мамлекеттик билим берүү стандартынын негизинде иштелип чыкты.

Предметтик стандарт жалпы билим берүү уюмдарынын бардык типтери жана окуучуларды өнүктүрүү деңгээлдери үчүн милдеттүү болуп саналат. Окутуунун негизги баскычында бирдей ийгиликтүү шарттардын камсыз болушуна кепилдик кылат.

Предметтик стандарт жалпы билим берүү уюмдары үчүн тарых боюнча окуу пландарын жана окуу-методикалык комплекстерин иштеп чыгууга негиз болот.

1. Кыргыз билим берүү академиясынын Окумуштуулар кеңешинин 2022-жылдын ____ - _____ № ____-токтому менен жактырылды жана бекитүүгө сунушталды.
2. Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлигинин 2022-жылдын ____ - _____ № ____-токтому менен бекитилди.
3. Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлигинин 20 ____-жылдын ____ - _____ № ____-токтомун алмаштыруу менен ишке киргизилди.

МАЗМУНУ

1-бөлүм. ЖАЛПЫ ЖОБОЛОР	
1.1. Актуалдуулугу	
1.2. Документтин статусу жана түзүмү	
1.3. Жалпы билим берүү уюмдары үчүн ченемдик документтердин системасы	
1.4. Негизги түшүнүктөр жана терминдер	
2-бөлүм. ПРЕДМЕТТИН КОНЦЕПЦИЯСЫ	
2.1. Окутуунун максаттары жана милдеттери	
2.2. Предметти куруунун методологиясы	
2.3. Предметтик компетенттүүлүктөр	
2.4. Негизги жана предметтик компетенттүүлүктөрдүн байланышы	
2.5. Мазмундук тилкелер, окуу материалын мазмуну жана класстары боюнча бөлүштүрүү .	
2.6. Предметтер аралык байланыштар, өтмө тематикалык линиялар	
3-бөлүм. БИЛИМ БЕРҮҮНҮН НАТЫЙЖАЛАРЫ ЖАНА БААЛОО	
3.1. Окуучулардын окуусунун күтүлүүчү натыйжалары (баскычтар жана класстар боюнча)	
.....	
3.2. Окуучулардын жетишкендиктерин баалоонун негизги стратегиялары жана нормалары	
.....	
4-бөлүм. БИЛИМ БЕРҮҮ ПРОЦЕССИН УЮШТУРУУНУН ПРИНЦИПТЕРИ	
.....	
4.1. Окутуу методикасына коюлган негизги талаптар	
4.2. Предметтик стандарттын талаптарын ишке ашырууга мүмкүнчүлүк берүүчү ресурстар	
камсыздоонун минималдуу талаптары	
4.3. Мотивациялоочу жана коопсуз окуу чөйрөсүн түзүү.....	

1-бөлүм. ЖАЛПЫ ЖОБОЛОР

1.1. Документтин статусу жана түзүмү

Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүү уюмдарынын негизги (тогуз жылдык) жана жалпы (орто) билим берүүнүн «Тарых (Кыргызстандын тарыхы жана дүйнөлүк тарых)» предмети боюнча стандарт Кыргыз Республикасынын Президентинин 2003-жылдын 30-апрелиндеги № 92-Жарлыгы менен бекитилген Кыргыз Республикасынын «Билим берүү жөнүндө» Мыйзамынын (Кыргыз Республикасынын «Билим берүү жөнүндө» Мыйзамына өзгөртүүлөрдү киргизүү тууралуу 2022-жылдын 25-июлундагы № 69-Жарлыгына ылайык), Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин 2022-жылдын 22-июлундагы № 393-токтому менен бекитилген «Кыргыз Республикасынын мектептик жалпы билим берүүнүн мамлекеттик билим берүү стандартынын» негизинде иштелип чыкты. Предметтик стандарт бул предметти билим берүү уюмдарында окутуунун негизги багыттарын аныктайт.

Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүү уюмдарынын негизги (тогуз жылдык) жана жалпы (орто) билим берүүнүн «Тарых (Кыргызстандын тарыхы жана дүйнөлүк тарых)» боюнча предметтик стандарты — окуучулардын билимдерди өздөштүрүү жыйынтыктарын, аларга жетүүнүн жана өлчөөнүн жолдорун предметтин чегинде жөнгө салуучу документ.

Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүү уюмдарынын негизги (тогуз жылдык) жана жалпы (орто) билим берүүнүн «Тарых (Кыргызстандын тарыхы жана дүйнөлүк тарых)» боюнча тарыхый билимдерди берүүнүн предметтик стандартында көрсөтүлдү:

- негизги (тогуз жылдык) жана жалпы (орто) билим берүүдө «Тарых (Кыргызстандын тарыхы жана дүйнөлүк тарых)» предметин окутуунун максаттары жана милдеттери;
- предметтик компетенциялардын тизмеси;
- предмет боюнча билим берүүнүн натыйжалары;
- натыйжаларга баа берүүнүн негизги принциптери жана ыкмалары;
- окутууга коюлган уюштуруу-методикалык талаптар.

Бул предметтик стандарт окуу программаларын, окуу китептерин жана окуу-методикалык комплекстерин иштеп чыгууда, ошондой эле негизги (тогуз жылдык) жана жалпы (орто) мектептин окуучуларынын жетишкендиктерин баалоодо жетекчиликке алынууга тийиш.

1.2. Жалпы билим берүү уюмдары үчүн негизги ченемдик-укуктук документтердин тутуму

Бул стандарт төмөнкү ченемдик документтерге негизделген:

- Кыргыз Республикасынын 2003-жылдын 30-апрелиндеги «Билим берүү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын № 9-Мыйзамы (Кыргыз Республикасынын «Билим берүү жөнүндө» Мыйзамына өзгөртүүлөрдү киргизүү тууралуу 2022-жылдын 25-июлундагы № 69-Мыйзамынын редакциясына ылайык);
- 2018–2040-жылдары Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясы;
- 2021–2040-жылдары Кыргыз Республикасында билим берүүнү өнүктүрүү программасы (Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2021-жылдын 4-майындагы № 200-токтому);

- Кыргыз Республикасында билим берүүнү 2021–2030-жылдарга карата өнүктүрүүнүн концепциясы;
- Кыргыз Республикасынын мектептик жалпы билим берүүнүн мамлекеттик билим берүү стандарты (КР Министрлер Кабинетинин 2022-жылдын 22-июлундагы № 393-токтому менен бекитилген);
- 2021–2026-жылдарга Инсандын руханий-адеп-ахлактык өнүгүүсү жана дене тарбиясы жөнүндө концепциясы;
- «Жалпы билим берүү уюмдарындагы окутуу шарттарына жана аны уюштурууга карата санитардык-эпидемиологиялык талаптар» санитардык-эпидемиологиялык эрежелери жана ченемдери». КР Өкмөтүнүн 2016-жылдын 11-апрелиндеги № 201-токтому менен бекитилген (КР Өкмөтүнүн 2019-жылдын 17-июнундагы № 295-токтомунун редакциясына ылайык).
- «Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлигинин маселелери жөнүндө» КР Өкмөтүнүн 2021-жылдын 5-мартындагы № 72-токтому менен бекитилген (КР Өкмөтүнүн 2021-жылдын 26-апрелиндеги № 172-, КР Министрлер Кабинетинин 2021-жылдын 18-августундагы № 144-, 2021-жылдын 15-ноябрындагы № 248-, 2022-жылдын 12-августундагы № 455-токтомдорунун редакцияларына ылайык).
- «Жалпы билим берүү уюмдарында билим берүү чөйрөсүнүн коопсуздугун жогорулатуу маселелери боюнча Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн айрым чечимдерине өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө» КР Өкмөтүнүн 2019-жылдын 17-июну № 295-токтому менен бекитилген (КР Өкмөтүнүн 2020-жылдын 17-январындагы № 12-, 2021-жылдын 5-мартындагы № 72-токтомдорунун редакцияларына ылайык).
- «Эркектер менен аялдар үчүн бирдей укуктар жана бирдей мүмкүнчүлүктөрдүн мамлекеттик кепилдиктери жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы. 2008-жылдын 4-августу № 184. (Кыргыз Республикасынын 2011-жылдын 14-июлундагы № 97-Мыйзамы боюнча редакциясына ылайык);
- О применении руководства по безопасным закупкам и финансированию безопасной образовательной среды для образовательных организаций КР. Инструктивное письмо Министерства образования и науки КР №10-2/2161.

1.3. Негизги түшүнүктөр жана терминдер

Предметтик стандарттагы негизги түшүнүктөр жана терминдер төмөнкүдөй мааниде колдонулат:

Баа — окуучуларды баалоонун натыйжаларын сандык жана сапаттык чагылдыруу.

Баалоо — окуучулардын этикалык жана интеллектуалдык өнүгүүсүнө, турмуштук зарыл болгон компетенттүүлүктөргө ээ болуусуна багытталган таанып билүү ишмердүүлүгүн өлчөө, чечмелөө жана талдоо, ошондой эле билим берүүнүн сапатын жакшыртуу максатында бул ишмердүүлүктүн Мамлекеттик стандарттын талаптарына ылайык келүүсүн аныктоо үчүн окуучулардын, мугалимдердин, ата-энелердин (мыйзамдуу өкүлдөрдүн) кайтарым байланышын жүзөгө ашыруу процесси.

Билим берүүдөгү инклюзия — мектеп маданиятын, саясатын жана практикасын айрым окуучулардын ар кандай муктаждыктарын канааттандыруу үчүн трансформациялоо зарылдыгын таануу жана бул мүмкүнчүлүккө болгон тоскоолдуктарды жоюу милдеттенмеси.

Гендер — бул аялдар менен эркектердин социалдык ролуна негизделген аныктама. Бул аялдардын жана эркектердин биологиялык өзгөчөлүктөрү эмес. Гендер коом тарабынан

аялдарга жана эркектерге алардын коомдук жана жеке жашоосунда ыйгарылган милдеттердин, функциялардын жана ролдордун түшүнүгү менен аныкталат.

Гендердик тарбия берүү — аялдардын, эркектердин социалдык жүрүм-турумун жана турмуштун ар кандай чөйрөлөрүндөгү мамилелерин аныктоочу маданий мүнөздөмөлөрдүн жыйындысын калыптандыруу максатында балага таасир этүүнүн комплекстүү процесси.

Гендердик дискриминация (басмырлоо): тике, кыйыр — адамдардын укуктарын жана кызыкчылыктарын жыныстык белгилери боюнча чектөө; саясий, экономикалык, социалдык, маданий, жарандык же коомдук турмуштун башка тармактарында эркектер менен аялдардын тең укуктуулугун таанууну, пайдаланууну же жүзөгө ашырууну алсыратууга же ажыратууга багытталган.

Гендердик стереотиптер — бул белгилүү бир коом үчүн белгилүү бир мезгилде туруктуу болгон эркектер менен аялдардын ортосундагы айырмачылыктар жөнүндө түшүнүктөр.

Глобалдык жарандык — бул дүйнөлүк масштабда глобалдуу ой жүгүрткөн инсандардын жана жамааттардын социалдык, саясий, экологиялык жана экономикалык иш-аракеттерин жалпылаган термин; бул биз дүйнөнүн бир бөлүгү экенибизди жана ар бирибиз дүйнөнү жакшы жакка өзгөртүүгө жөндөмдүү экенибизди түшүнүү. Туруктуу өнүгүү үчүн глобалдуу жарандыкты илгерилетүү адамдарга өздөрүнүн жеке кызыкчылыктарын гана эмес, коомдук кызыкчылык үчүн дагы аракет кылуу үчүн социалдык жоопкерчиликти өзүнө алууну шарттайт.

Глобалдык компетенттүүлүк — бул төмөнкү глобалдык компетенцияларды камтыган көп кырдуу жөндөмдүүлүк: глобалдык жана маданияттар аралык маселелерди изилдөө, ар кандай дүйнө таанымдарды жана көз караштарды түшүнүү жана баалоо, башкалар менен ийгиликтүү жана сый мамиледе болуу, жамааттык бакубаттуулук жана туруктуу өнүгүү үчүн чараларды көрүү.

Глобалдык компетенциялар — бул белгилүү бир көндүмдөр эмес, бул башка маданий чөйрөгө таандык адамдар менен жеке же виртуалдык өз ара иш-аракеттенүүдө жана глобалдык маселелерди чечүүдө инсандардын катышуусунда ийгиликтүү колдонулуучу билимдердин, көндүмдөрдүн, көз караштардын, мамилелердин жана баалуулуктардын жыйындысы (т.а. адамдан улуттук чек аралары жок, азыркы жана келечек муундардын жашоосуна таасир эткен проблемаларды түшүнүүнү талап кылган кырдаалдарда).

Диагностикалык баалоо — окуучунун компетенциясынын калыптануу прогрессин баалоо үчүн анын баштапкы деңгээлин аныктоо процесси.

Дискриминация — бул ар кандай социалдык топтор жөнүндө стереотиптик түшүнүктөргө негизделген жана алардын өкүлдөрүнүн укуктарын жана эркиндиктерин чектөө менен, адамдарга карата алардын расасына, өңүнө, жынысына, тилине, динине, саясий же башка көз карашына, улуттук же социалдык тегине, мүлктүк абалына, кайда туулгандыгына же башка абалына негизделген бирдей эмес мамиле.

Долбоордук ишмердүүлүк — мектеп окуучуларынын таанып билүү, билим алуу, изилдөө жана чыгармачылык ишмердүүлүгү; анын натыйжасында коюлган максаттар жана милдеттердин чечилет жана ал толук материал түрүндө даярдалат.

Долбоордук окутуу — окуучулардын натыйжага багытталган когнитивдик (таанып билүүчүлүк), аффективдик (эмоциялык-баалуулук) жана жүрүм-турумдук ишмердүүлүгүн уюштурууну, практикалык же теориялык жактан маанилүү маселени чечүүчү өз алдынча жана топтук иш-аракеттери аркылуу жүзөгө ашырууну камсыз кылуучу педагогикалык технология.

Жыйынтыктоочу (суммативдик) баалоо — окуучулардын окуунун натыйжаларына жетишүү даражасын аныктоо, алар баа белгиси менен көрсөтүлөт. Суммативдик баалоо учурдагы, аралык жана жыйынтыктоочу болот.

Илимий-изилдөө ишмердүүлүгү — бул балдар үчүн жеткиликтүү жана ар кандай деңгээлдеги өз алдынчалыктын изилдөө ыкмаларын колдонуу менен изилдөөлөрдү же анын бир бөлүгүн ишке ашырууга багытталган окуучулардын атайын уюштурулган чыгармачылык таанып билүү ишмердүүлүгү.

Инклюзивдик билим берүү — бардык окуучулар, физикалык, психикалык, интеллектуалдык жана башка өзгөчөлүктөрүнө карабастан, жалпы билим берүү системасына киргизилген жана алар майыптыгы жок курдаштары менен бирге жашаган жери боюнча жалпы билим берүүчү уюмдарда (мектеп, гимназия, лицей) алардын өзгөчө билим алуу муктаждыктарын эске алуу жана атайын колдоо көрсөтүү менен билим берүү жана тарбиялоо процесси.

Инклюзивдик мамиле — социалдык жана физикалык чөйрөнү баардыгы үчүн бирдей ак ниеттүү жана жеткиликтүү болууга тийиш болгондой өзгөртүү.

Инклюзия (inclusion – тартуу, кошуу) — бардык жарандардын, биринчи кезекте физикалык өнүгүүсүндө кыйынчылыктары барлардын социумга (коомго) аралашуу даражасын жогорулатуу процесси.

Интеграция — окуучулардын дүйнөнү бүтүндөй кабыл алуусун калыптандырууга жана негизги компетенцияларды өнүктүрүүгө багытталган айрым предметтердин, билим берүү чөйрөлөрүнүн, бүтүндөй билим берүү процессинин алкагында мазмундун түзүмдүк компоненттеринин ортосундагы байланыштарды түзүү жана өз ара аракеттенүүнү камсыздоо процесси.

Калыптандыруучу (формативдик) баалоо — окутуу процессиндеги баалоо, анда мугалимдер окуучулардын белгилүү бир окуу натыйжасына жетүү процессинде кандай деңгээлде экендиктери, алар кайсы жерде кыйынчылыктарга дуушар болуп жатышкандыгы, таанып билүү жана окуу процессин жакшыртуу үчүн мугалим менен окуучу кандай кадамдарды жасаштары керектиги жөнүндө маанилүү маалыматтарды беришет.

Киберкоопсуздук — бул маалыматтардын купуялуулугун, бүтүндүгүн жана жеткиликтүүлүгүн камсыз кылуу үчүн коопсуздук чараларын колдонуу процесси.

Компетенттүүлүк — адамдын белгилүү бир кырдаалда (окуу, жеке жана кесиптик) билимдердин жана көндүмдөрдүн ар кандай элементтерин өз алдынча колдонууга интеграцияланган жөндөмү;

Компетенция — окуучунун белгилүү бир чөйрөдөгү натыйжалуу үзүрлүү ишмердүүлүгү үчүн зарыл болгон билим алуу даярдыгы үчүн алдын ала белгиленген социалдык талап (ченем).

Коопсуз билим берүү чөйрөсү — бул окуучуларга зыяндуу же коркунучтуу факторлордун таасири жокко чыгарылган, же алардын таасиринин деңгээли белгиленген стандарттардан ашпаган окутуу шарттарын камсыз кылган чөйрө.

- *Физикалык коопсуздук* коопсуз имараттарды, курулуштарды, күзөттүк кайтарууну, инфраструктураны, антитеррордук коопсуздукту билдирет.
- *Экологиялык коопсуздук* коопсуз тамактануу, гигиена жана санитария, эмеректердин, жабдуулардын сапаты, имарат ичиндеги климат, жарыктандыруу жана билим берүү уюмдарынын химиялык булгануу тобокелдиктерин жоюу маселелерин жөнгө салууну камтыйт.
- *Психологиялык коопсуздук* зомбулуктун ар кандай түрүнүн көрүнүштөрүн болтурбоо, жынысына, расасына, социалдык тегине, динине, ден соолук абалына жана башка факторлорго карабастан инсандын өнүгүүсүнө көмөктөшүүчү толеранттуу, достук чөйрөнү уюштурууну, ошондой эле зыяндуу маалыматтардын таасиринен коопсуз болууну камтыйт.
- *Маалыматтык коопсуздук* инсандын конституциялык укуктарын жана эркиндиктерин ишке ашыруудан, жеке коопсуздукту камсыз кылуудан, жашоонун сапатын жана деңгээлин жогорулатуудан, физикалык, руханий жана

интеллектуалдык өнүгүүдөн, адамдын психикасына жана социалдык-маданий өнүгүүсүнө маалыматтык таасири аркылуу ар кандай социалдык субъектилер жана коомдун маалыматтык чөйрөсүнөн келип чыккан коркунучтардан турган негизги кызыкчылыктарын коргоону камтыйт.

- Окуучулар үчүн сабактардын ортосундагы тыныгууларда жана сабактан тараган учурлардагы *коопсуз жүрүм-турум эрежелерин билүү жана сактоо*.

Критерийлик баалоо — окуучулардын окуудагы жетишкендиктерин так аныкталып, жамааттык түрдө иштелип чыккан, билим берүү процессинин бардык катышуучуларына алдын ала белгилүү болгон, билим берүүнүн максаттарына жана мазмунуна туура келген, билим берүүнүн компетенттүүлүктөрүн калыптандырууга негизделген критерийлер менен салыштырууга негизделген баалоо.

Кыргыз жараны — бул этностук, диний, социалдык жана региондук таандыктыгына карабастан, Кыргыз Республикасынын Конституциясына ылайык укуктары жана милдеттери бар Кыргыз Республикасынын жараны. Кыргыз жараны өлкөнүн аталышы болгон — «Кыргыз Республикасы» аталышынан келип чыгат жана өздөрүнүн этномаданий бирдейлигин сактоо менен бардык этностук жамааттарды бириктирген жалпы жарандык бирдейликтин термини болуп саналат.

Өзүн Кыргыз жараны деп таануу үй-бүлө, коомчулук жана мамлекет тарабынан билим берүүнүн, маданияттын, үй-бүлө жана коом тарабынан калыптандырылуучу инсанды тарбиялоонун жана өнүктүрүүнүн бөлүгү болууга тийиш. Ошону менен бирге Кыргыз Республикасында мамлекеттик тил жарандарды бириктирүүнү камсыздоочу негизги өбөлгө болуусу зарыл.

Медиа сабаттуулук — маалымат гигиенасы, медиа продуктуларды түзүү жана аларга талдоо жүргүзүү.

Негизги компетенттүүлүктөр — социалдык, мамлекеттик, кесиптик тапшырыкка ылайык аныкталган, окуу предметтеринин базасында жүзөгө ашырылуучу жана окуучулардын коомдук тажрыйбасына негизделген көп функциялуу жана метапредметтик билим берүүнүн өлчөнүүчү натыйжасы;

Окутуу — окуучулардын билимге, билгичтикке, көндүмдөргө жана компетенттүүлүктөргө ээ болуу, билимди күнүмдүк жашоодо колдонуу тажрыйбасын топтоо жана алардын өмүр бою билим алуусуна түрткү берүүчү иш-аракеттерди уюштуруунун максатка багытталган процесси;

Окутуу технологиясы — бул мугалим менен окуучунун өз ара иш-аракеттеринин модели. Ал максаттарды (окутуунун натыйжаларын) так жана конкреттүү коюуну жана аларга натыйжалуу жетишүүнү камсыз кылган окутуу методдорун жана ыкмаларын колдонууну камсыз кылат. Окутуу технологиясы мугалим менен окуучулардын конструктивдүү өз ара иш-аракеттерин камсыз кылган таанып билүү ишмердүүлүгүнүн стратегияларына негизделет.

Өзгөчө кырдаал (ӨК) — адамдын ден соолугуна залалын тийгизүүчү оорунун жайылышынын, же адамдын өлүмгө учурашы мүмкүн болгон же айлана-чөйрөгө зыян келтирүүчү табигый коркунучтун, кыйроонун, же башка кырсыктын натыйжасында белгилүү бир аймакта түзүлгөн кырдаал.

Өзүн-өзү баалоо — бул адамдын жүрүм-турумун жана ишмердүүлүгүн, анын инсандыгынын жана башка адамдар арасындагы иш-аракетинин маанилүүлүгү жөнүндө түшүнүктөрүн, өзүн, өзүнүн күчтүү жана алсыз жактарын, сапаттарын жана сезимдерин баалоону жөнгө салууга катышуучу инсандык жаңылануу процесси.

Өзүн-өзү жөнгө салуу — ишмердүүлүктүн аң-сезимдүү максаттары, маанилүү шарттардын модели, иш-аракеттердин программалары, натыйжаларды баалоо жана оңдоо сыяктуу компоненттерден турган өз иш-аракеттерин жана жүрүм-турумун өз ыктыяры менен башкара билүү.

Өзүн таануу — бул өз алдынча окууга жана өз алдынча түшүнүүгө багытталган процесс. Бул процесс адам өзүн жана аны курчап турган дүйнөнү түшүнүшү үчүн керек.

Өндүрүмдүү өз ара иш-аракет — бул өз ара түшүнүшүүгө жана бири-бирине колдоо көрсөтүүгө негизделген жана жеке жана топтук олуттуу өзгөрүүлөргө жетишүүгө алып баруучу, максаттуу, макулдашылган баарлашуунун, жүрүм-турумдун жана инсанга багытталган ишмердүүлүктүн системасы.

Предметтик компетенттүүлүктөр — айрым предметтердин билим берүү натыйжаларынын топтому түрүндөгү материалдын негизинде аныкталуучу компетенттүүлүктөр;

Предметтик стандарт — окуучулардын билим алуусунун натыйжаларын, аларга жетүүнүн жолдорун жана предметтин алкагында өлчөнүшүн жөнгө салуучу документ;

Профилдик окутуу — жогорку класстардагы окутуу окуучулардын кайсы кесипке кызыга тургандыктарын жана жөндөмдүүлүктөрүн эске алууга мүмкүнчүлүк берүүчү ар кандай программалар (профилдер) боюнча жалпы орто билим берүүнү уюштуруу тутуму;

Социалдык-эмоциялык өнүгүү — окуучулардын өзүнө, башка адамдарга, курчап турган дүйнөгө аң-сезимдүү эмоциялык оң мамилесин, өзүнүн жана башкалардын эмоциялык абалына жараша мамиле кылуу жөндөмдөрүн, ошондой эле коомдо социалдык маанилүү жүрүм-турум көндүмдөрүн максаттуу өнүктүрүү;

Тарбиялоо — адамдын, үй-бүлөнүн, коомдун жана мамлекеттин кызыкчылыгында коомдо кабыл алынган жүрүм-турум эрежелеринин жана ченемдеринин социалдык-маданий, руханий жана адеп-ахлактык баалуулуктарынын негизинде окуучунун инсандык өнүгүүсүнө, өзүн өзү аныктоосуна жана социалдашуусуна шарттарды түзүүгө багытталган ишмердүүлүк;

Тереңдетип окутулуучу предметтер — гимназиялардын/лицейлердин багыттарын аныктоочу жана окуучулардын тандоосу боюнча окутулуучу милдеттүү окуу предметтери же элективдик, профилдик курстар;

Туруктуу өнүгүү — ресурстарды пайдалануунун модели, адамдар менен жаратылыштын өз ара аракеттенүүсүнүн модели; мында азыркы муундун турмуштук зарыл керектөөлөрүн айлана-чөйрөнү коргоо, инсандык жана коомдук саламаттыкты чыңдоо аркылуу канааттандыруу жана келечек муундарды ушундай мүмкүнчүлүктөрдөн ажыратпоо менен жүзөгө ашырылат.

Финансылык сабаттуулук — бул өзүнүн каржылык каражаттарын сарамжалдуу башкаруу, инсандын жана коомдун финансылык бакубаттуулугун жогорулатуучу, ошондой эле экономикалык турмушка аралашуу мүмкүнчүлүктөрүн шарттоочу базалык экономикалык көндүмдөргө ээ болуу.

Функционалдык сабаттуулук — окуу процессинде алынган билимдерди, билгиликтерди жана көндүмдөрдү адамдын ишмердүүлүгүнүн, баарлашуунун жана коомдук мамилелердин ар кандай чөйрөлөрүндө тажрыйбалык жана турмуштук маселелерди чечүүдө колдоно билүү.

Экологиялык коопсуздук — айлана-чөйрөнүн жана адамдын турмуштук маанилүү кызыкчылыктарын мүмкүн болуучу терс антропогендик жана табигый таасирлерден, табигый жана техногендик өзгөчө кырдаалдардан жана алардын кесепеттеринен корголгон абалы.

Экосистема — бардык тирүү организмдерди, ошондой эле алардын жаратылыш менен жана өз ара аракеттенүүсүн бириктирип турган система.

2-бөлүм. ПРЕДМЕТТИН КОНЦЕПЦИЯСЫ

2.1. Тарыхты окутуунун максаттары жана милдеттери

Мектептик билим берүүнүн фундаменталдуу милдеттеринин бири дүйнөгө өз ара байланыштагы бирдиктүү бир бүтүндүк катары көз карашты калыптандыруу болгондуктан,

«Тарых (Кыргызстандын тарыхы жана дүйнөлүк тарых)» предметинин өзөгүн адам проблемасы, анын дүйнөгө болгон цивилизациялык баалуулук мамилеси жана «адам – коом – цивилизация» тутумундагы окуу ишмердүүлүгү түзөт.

Мектептик тарыхый билим берүүнүн башкы максаты — өз өлкөсүнүн жана бүтүндөй адамзаттын тарыхый тажрыйбасын жигердүү жана чыгармачылык менен түшүнүүнүн жана өздөштүрүүнүн негизинде, окуучулардын тарыхый ой жүгүртүүсүн өнүктүрүү, көп түрдүү, тез өзгөрүлмө дүйнөдө улуттук нарктык-насилдик, адеп-ахлактык жана жалпы адамзаттык баалуулуктарга, «Кыргыз жараны» жалпы жарандык идентүүлүгүн, алардын инсандык сапаттарын, социалдык жактан активдүү, жарандык позицияга ээ болгон, мекенчил, гумандуу көз караштагы компетенттүү, туруктуу өнүгүүгө жана бардыгы үчүн өмүр бою билим алуу мүмкүнчүлүгүн берүүгө керектүү болгон тарыхый билимдерин жана предметтик компетенттүүлүктү окуусунда жана коомдук практикада колдоно билген **инсанды** калыптандыруу.

Мектептик тарыхый билим берүүнүн негизги милдеттери:

Когнитивдик (таанып-билүү) чөйрөсүндө:

- азыркы дүйнөдөгү көрүнүштөрдүн жана процесстердин тарыхый шартталгандыгын түшүнүү, алынган тарыхый-социалдык маалыматты сынчыл анализдөө жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү;
- адамзаттын тарыхый өнүгүү жолу жана тажрыйбасы тууралуу базалык билимдерин калыптандыруу, аларды анализдөөдөгү социалдык тажрыйбасын кеңейтүү;
- окуучуларда тарыхый окуялардын көп түрдүүлүгү жана алардын азыркы дүйнөгө таасири тууралуу элестөөлөрүн камсыз кылуу;
- окуучуларды ар түрдүү өлкөлөрдүн жана элдердин тарыхый өнүгүүсүнүн темпине, мүнөзүнө жана өзгөчөлүктөрүнө таасир эткен факторлорду аныктоого, себептик-натыйжалык байланыштарды табууга үйрөтүү;
- илимий маалыматтарды табуу, тарыхый материалдар менен иштөө, фактыларды, версияларды, баалоолорду, өнүгүүнүн альтернативаларын жана тарыхый маалыматтардын булактарынын өзүн салыштыруу, өткөндү баалоодо өз аргументтерин тизмектөө ыктарын калыптандыруу;
- ар кандай ишмердүүлүк (жеке жана жамааттык) тажрыйбасын, таанып билүү жана өзүн таануу **тажрыйбаларына ээ болуу**;
- индивидуалдуу билим берүү же кесиптик траекториясын аң-сезимдүүлүк менен тандоону ишке ашырууга **даярдоо**.
- окуучуларда тарыхыйлуулук принцибин жана социалдык-сынчыл ой жүгүртүүнүн негиздерин, жетекчиликке алып, өткөндөгү жана азыркы учурдагы окуяларга жана көрүнүштөргө талдоо жүргүзө билүү жөндөмдөрүн өнүктүрүү;
- окуучуларда тарыхый билимдерин азыркы учурдагы көп маданияттуу коомдо адамдар менен өз ара мамиле түзүүдө колдоно билүү ыкмаларын калыптандыруу.

Жүрүм-турумдук чөйрөдө:

- курчап турган реалдуулукка карата өз позициясын аныктоо, аны тарыхый жактан калыптанган көз караштык системалар менен салыштыруу жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү;
- окуучулардын жарандуулук, эмгекчилдик, адамдын укуктарын жана эркиндиктерин урматтоо, айлана-чөйрөнү, Ата Мекенди, үй-бүлөнү сүйүү сезимдерин тарбиялоо;
- өз элинин тарыхын, анын дүйнөлүк маданияттын ажырагыс бөлүгү катары көп кылымдык маданиятынын уникалдуулугун билген жана кадырлап-барктаган, Ата Мекенинин тарыхый тагдыры үчүн өз жоопкерчилигин жан жүрөгү менен туюп-сезген аң-сезимдүү патриотторду тарбиялоо;

- башка элдердин өткөн доорлордогу тарыхына, маданиятына толеранттуу мамилесин калыптандыруу;
- окуучуларда өз Ата Мекени үчүн сыймыктануу сезимин, «Кыргыз Жараны» жалпы жарандык иденттүүлүктү жана этностор аралык толеранттуулукту калыптандыруу;
- тарыхый билимдердин негизинде таптык, партиялык, топтук таламдардан жалпы адамзаттык жана улуттук баалуулуктардын артыкчылыгын түшүнгөн инсанды калыптандыруу;
- окуучуларды эмгекчилдикке, эмгектенүүгө даяр болууга, эмгек адамдарын урматтоого тарбиялоо;
- окуучуларда тең укуктуу мамилелердин жана өз ара урматтоонун негизинде диалог жүргүзүү, конфликттерди конструктивдүү маанайда чечүү ыктарын калыптандыруу;
- башка элдердин өткөн доорлордогу тарыхына, маданиятына толеранттуу мамиле жасоо, гуманизмдин идеяларын кабылдоо, адам укуктарын урматтоо мамилесин калыптандыруу;
- окуучулардын чыгармачыл таанып билүү ишмердүүлүгү үчүн зарыл болгон инсандык интеллектуалдык сапаттарын калыптандыруу;
- практикалык маселелерди чечүүдө баарлашуу жана кызматташуу үчүн, сүйлөшүүлөрдү жүргүзүү жана чыр-чатактарды оң чечүү көндүмдөрүн өнүктүрүү үчүн шарттарды түзүү;
- табигый жана социалдык чөйрөдө ден соолукту сактоочу жүрүм-турум эрежелерин өздөштүрүүгө көмөктөшүү;
- реалдуу турмуштук маселелерди чечүү үчүн алынган билимдерди жана көндүмдөрдү пайдаланууга көмөктөшүү;
- өзүн таануунун элементардык ыкмаларын иштеп чыгууну, алардын физикалык, эмоциялык жана социалдык мүмкүнчүлүктөрүн жана чектерин шайкеш баалоону камсыз кылуу;
- коркунуч туулган учурларда, анын ичинде, өзгөчө кырдаалдарда коопсуз жүрүм-турумдун алгоритмдерине ээ болууну камсыз кылуу;
- окуу ишмердүүлүгүн өз алдынча пландаштыруу жана ишке ашыруу көндүмдөрүн калыптандырууну жана башка окуучулар жана мугалимдер менен окуу кызматташтыгын уюштурууну шарттоо;
- табигый жана коомдук көрүнүштөргө байкоо жана изилдөө жүргүзүү жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүү.

Аффективдик (эмоционалдык-баалуулук) чөйрөдө:

- улуттук жана жалпы адамзаттык тарыхый-маданий баалуулуктарды урматтаган, жаратылыштын эскирбес баалуулуктарын жана айлана-чөйрөнү коргоо зарылдыгын аңдап билген, адептик сапаттарга ээ болгон, бирдиктүү мамлекетке интеграцияланууга, өзүн «Кыргыз жараны» катары идентификациялоого көмөктөшүү;
- окуучуларда өткөндөгү жана азыркы учурдагы коомдун жана адамзаттын социалдык, руханий жана адептик тажрыйбасына ой жүгүртүү аркылуу окуучулардын баалуулук багыттарын жана ынанымдарын калыптандыруу;
- көз караштык мамилелердин түрдүүлүгүн эсепке алуу менен, окуучулардын ой-пикирди жана ишенимди эркин тандоо укугун жүзөгө ашыруу, окуучуларды гуманисттик жана демократиялык баалуулуктарга багыттоо.
- окуучуларды окуу ишмердүүлүгүндө өз алдынчалыкка тарбиялоо, сабактан тышкары маалымат булактарынан өз билимин өз алдынча толуктоо жана ар кандай тарыхый булактарга сын көз менен баа берүү жөндөмүн өнүктүрүү;
- окуучулардын чыгармачылык ой жүгүртүүсүн өнүктүрүү жана таанып билүүчүлүк жигердүүлүгүн арттыруу;
- окуучулардын илимге, искусствого кызыгууларын арттыруу, саясий жигердүүлүктөрүн өнүктүрүү, гуманисттик жана демократиялык баалуулуктарга багыттоо.
- окуучулардын жарандык, этноулуттук, социалдык, маданий чөйрөдөгү иденттүүлүк багыттарын калыптандыруу;

— окуучулардын улуттук жана жалпы адамзаттык тарыхый-маданий баалуулуктарды урматтаган, жаратылыштын баалуулуктарын жана айлана-чөйрөнү коргоо зарылдыгын андап билген, адептик сапаттарга ээ болгон инсан катары идентификацияланышына көмөктөшүү;

— окуучуларда үй-бүлөнүн салттуу баалуулуктарын урматтоо мамилесин, табиятты сүйүү, өзүнүн жана башка адамдардын саламаттыгынын баалуулугун таануу, дүйнөнү кабылдоодогу оптимизмди калыптандыруу;

— социалдык-гуманитардык илимдер тарамдарында билим алууну андан ары улантуу үчүн зарыл болгон базалык концептуалдык аппаратты өздөштүрүүнү уюштуруу.

Кыргыз Республикасында жалпы билим берүүнүн негизги баскычы милдеттүү жалпы билим берүүнүн жыйынтыктоочу этабы болуп саналат. Ошондуктан бул баскычтагы билим берүүнүн мазмунуна коюлуучу негизги талаптардын бири бүтүрүүчүлөрдүн математикалык, табият таануулук жана социалдык-гуманитардык билимдер боюнча заманбап коомдо талап кылынган **функционалдык сабаттуулук** деңгээлине жетиши болуп саналат.

Негизги мектептин эң маанилүү милдеттеринин бири окуучуларды турмуштук жана кесиптик жолду **аң-сезимдүүлүк** жана **жсоопкерчиликтүүлүк** менен тандоого даярдоо болуп саналат. Бул милдетти ишке ашыруунун шарты билим берүүнү **ырааттуу индивидуалдаштыруу**, негизги баскычтагы билим берүүнүн жыйынтыктоочу этабында **профилдик билим берүүгө даярдоо** болуп саналат.

Негизги баскычта окуучулар **максаттарды өз алдынча коюуга** жана **ага жетүүнүн жолдорун аныктоого**, мектепте алган тажрыйбаны **турмушта**, окуу процессинен тышкары учурларда колдонууга үйрөнүшү керек.

Негизги жалпы билим берүү бүтүрүүчүлөрдү **милдеттүү жыйынтыктоочу мамлекеттик аттестациядан** өткөрүү менен аяктайт. Предметтик стандарттын бүтүрүүчүлөрдү даярдоо деңгээлине карата талаптары мамлекеттик аттестациянын текшерүүчү-өлчөөчү материалдарын иштеп чыгуу үчүн негиз болуп саналат.

Негизги жалпы билим берүү баскычын **аяктаган** жана негизги мектептин бүтүрүүчүлөрүнүн даярдык деңгээлине коюлган талаптарды толук аткарган окуучулар орто (толук) жалпы билим берүү баскычында, башталгыч же кесиптик орто билим берүү окуу жайларында окуусун улантууга укуктуу.

Тарыхый билим берүүнүн сапатынын критерийи: тарыхый реалдуулуктун образдарын анализдөө, түшүндүрүү, тарыхый көрүнүштөрдү баалоо көндүмдөрүнө ээ болуу, маалыматтарды издеп табуу жана анализдөө методдорун өздөштүрүү, азыркы маалыматтык технологияларды колдонуу менен байланышкан коммуникативдик көндүмдөрдү жана ыктарды өнүктүрүү менен айкалыштыруу, окуучуларга дүйнөгө карата азыркы көз караштарын, адамзат коомунун биримдиги жана көп түрдүүлүгү тууралуу элестөөлөрүн, түрдүү типтеги маалыматтарды сынчыл кабылдоо жөндөмдүүлүктөрүн калыптандыруу.

2.2. Тарых предметин түзүүнүн методологиясы

«Тарых» предметинин орду жана ролу, анын таанып-билүүчүлүк жөндөмдүүлүктөрүн жана инсан катары нарк-насилдик, адеп-ахлактык көз караштарынын калыптанышына кошкон салымы менен шартталган. Ал окуучу жаштарда «Кыргыз жараны» жалпы жарандык идентүүлүктү, жарандык, мекенчилдик сезимдерин калыптандыруунун, улуттук коопсуздукту бекемдөөнүн жана эгемен кыргыз мамлекетинин туруктуу өнүгүүсүн камсыз кылуунун маанилүү факторлорунун бири болуп саналат. Тарых окуу предмети катары азыркы билим берүү мейкиндигинин ажырагыс бөлүгү болуп,

тарыхый эстутумдун жана аң-сезимдин калыптанышына шарт түзөт. Тарых предметин окуп-үйрөнүү компетенттик мамилеге дал келүүгө тийиш.

«Тарых» предметин окуп-үйрөнүүдө хронологиялык, өлкө таануучулук жана проблемалык принциптерге таянып, цивилизациялык мамилени колдонуу оптималдуу жол болуп саналат. Цивилизациялык мамиле бир цивилизацияны экинчисинен айырмалап тургандарга, бир цивилизациянын ичинде, маданияттын (дин, искусство, мораль, укук, каада-салт, жашоо образы ж. б.) көп түрдүү формаларынан жана көрүнүштөрүнөн адамдарды бириктиргендерди, б.а., өз өлкөсүнүн, өзүнүн этникалык, диний, маданий жалпылыгын, негизги баалуулуктарын жана тарыхый тажрыйбасын өспүрүмдөрдүн кабылдоосуна, алардын адамзат цивилизациясынын тарыхый жолунун мүнөздүү өзгөчөлүктөрүн өздөштүрүүсүнө басым жасайт. «Тарых» предмети окуучуларга маданий чөйрөдө өзүн иденттештирүүгө, өзүн инсан катары адамзаттын социалдык тажрыйбасы менен салыштырууга кеңири мүмкүнчүлүктөрдү ачып берет.

Стандарттын жаңылыгы негизги мектепте окуу курстарын түзүүнүн азыркы талаптарын, тажрыйбасын жана билим берүүнү модернизациялоонун келечектеги милдеттерин эсепке алуу менен байланышкан. Ал окуучулардын маалыматтык жана коммуникативдик маданиятын, окуучулардын жалпы жарандык иденттүүлүгүн калыптандыруу милдеттерин эсепке алуу менен модернизациялоого жетишүүдө турат. Тарых предметинин мазмунундагы темалардын олуттуу бөлүгү, азыркы илимий талаптарга ылайык өзгөртүлдү.

Негизги мектепте окуучулардын окуу жүктөмдөрүн кыскартуу предметтик темалардын (дидактикалык бирдиктердин) айрым бөлүктөрүн милдеттүү окуп-үйрөнүүдөн баш тартуунун, тарыхый көрүнүштөрдүн маанилүү өзгөчөлүктөрүн чагылдырып, материалдардын кайталануучулугуна жол бербеген, ири мазмундук блокторго негиденген окуу курстарынын кыйла тең салмакташтырылган структурасын түзүү аркылуу жүзөгө ашырылат.

«Тарых» предметинин базалык принциптери төмөндөгүлөр:

— окуу предмети катары тарыхты окутуунун **негизги максатына жана милдеттерине** жетишүүгө багытталгандыгы;

— **системалуулук** (компоненттердин ар бири башкалар менен өз ара аракетке келген учурда гана толук кандуу иштей алат);

— мазмундун, материалды баяндоонун формасынын жана окуу ишмердигинин **окуучулардын жаштык мүмкүнчүлүктөрүнө, муктаждыктарына жана кызыкчылыктарына туура келиши;**

— курстардын ичиндеги (5-9-класстар жана 10–11-класстар) **тынымсыздык жана улануучулук принциби**, бул бирдиктүү мазмундук линия, окутууну уюштуруунун жалпы принциптери жана окуучуларда компетенттүүлүктөрдү ырааттуу калыптандыруу;

— окуу маалыматтарынын илимий изилдөөлөрдүн негизги натыйжаларына дал келишин аныктаган, **илимийлүүлүк принциби;**

— азыркы мектептик билим берүүнүн **демократиялуулук принциби;**

— балдардын өзүн жана азыркы коомду таанып-билүү, жоопкерчиликтүү **инсанды тарбиялоо жана өнүктүрүү принциби;**

— **көп маданияттуулук принциби**, окуучуларга өткөн муундар тарабынан иштелип чыккан улуттук жана жалпы гуманисттик баалуулуктарды өздөштүрүүнү камсыз кылып, көп маданияттуу коомдо жашоо жөндөмдүүлүгүн калыптандырат;

— **толеранттуулук принциби:** маданияттык көп түрдүүлүктү түшүнүүнү жана урматтоону, өзүнө жоопкерчиликти ала билүүнү, биргелешкен чечим кабыл алууга катышууну, ар кандай жаңжалдарды сүйлөшүү жолу менен жөнгө салууну камтыйт;

— жынысына, расасына ж.б. карабастан жарандын укуктарынын жана милдеттеринин теңдигин камтыган – **гендердик теңчилик принциби**;

— **жашоо менен байланыш принциби** жашоого зарыл болгон (алакалашуу ыктары, өз укуктарын жана кызыкчылыктарын коргоо ж.б.) ишмердиктин ыкмаларын өздөштүрүү аркылуу жүзөгө ашат;

— **экологиялаштыруу принциби** табияттын маанисин аңдап-билүү жана азыркы учурдун глобалдык проблемаларын түшүнүү аркылуу табиятка аяр мамилеси калыптанат.

— **профилдүүлүк принциби** тарыхты тереңдетип окуп-үйрөнүү окуучуларды тарых менен илим катары, анын объектилери, структурасы, методдору, жетишкендиктери жана проблемалары менен тааныштырган вариативдик курстарды түзүү үчүн баштапкы позиция катары кызмат кылат. Булар атайын жана кошумча курстардын өнүккөн системасы, мектептик илимий коомдордун иштери аркылуу жетишилет. Мектептик илимий коомдун (МИК) гуманитардык секциясы тарыхый билим берүүнүн ажырагыс бөлүгү болуп саналат. МИКке катышуу аркылуу окуучулардын изилдөөчүлүк көндүмдөрү, чыгармачылык жана креативдик жөндөмдүүлүктөрү өнүгөт.

Төмөндөгү артыкчылыктануу билим берүүчү жана тарбиялык багыттар мектепте тарыхты окутуунун методологиялык негиздерин түзөт:

— Кыргызстандын тарыхын жана маданиятын, *Дүйнө тарыхы менен байланышта* окуп үйрөнүү;

— *жарандык коомдун баалуулуктары* – укуктун жогоркулугу, жарандык тилектештик, коопсуздук, эркиндик жана жоопкерчилик;

— ар бир баскычта өмүр бою *үзгүлтүксүз билим алууга талаптарын калыптандыруу*;

— *мультиперспективалык мамиле* тарыхты баяндоодо жаңжалдардын себептерине жана натыйжаларына эки тараптын көз карашы менен түшүндүрмө берүүгө мүмкүнчүлүк берет;

— *антропологиялык мамиле*, өткөндү инсандык, эмоциялык боектор менен кабылдоосун калыптандырат;

— *тарыхый-маданият таануучулук мамиле*, маданияттар аралык диалогго, маданий мурастарды кабылдоо жана аяр мамиле жасоо жөндөмдүүлүктөрүн калыптандырат.

Жогорудагы мамилелерге таянып, стандарттын жаңы моделинин чегинде мазмунда бир катар структуралык өзгөрүүлөр жүргүзүлдү:

1. Саясий жана экономикалык тарыхтын материалдарын кыскартуунун, өткөндөгү согуштук-саясий темаларды экинчи планга түшүрүүнүн эсебинен, тарыхый антропологиянын, мифологиянын, диндин, маданияттын жана искусствонун тарыхынын, биринчи кезекте, руханий маданияттын, Кыргызстан элинин өз ара алака-мамилелеринин, күндөлүк тарыхтын материалдары кыйла кеңейтилди.

2. Түрк Кеңешинин мүчө-өлкөлөрүнүн: Азербайджандын, Казакстандын, Кыргызстандын жана Түркиянын мамлекет башчыларынын, 2012-жылдын 23-августта Кыргызстандын борбору Бишкекте өткөн жолугушуусунда «Орток Түрк тарыхы» курсун окутуу тууралуу биргелешкен чечим кабыл алынган. Түрк Кеңешинин бул чечими 2013-жылдын 16-августундагы Габаладагы (Азербайжан) жана 2014-жылдын 5-июнундагы Бодрумдагы (Түркия) саммиттеринде бекитилген. Аталган чечимдерди жүзөгө ашыруу максатында, «Тарых» предмети боюнча стандартка, Европа өлкөлөрүнүн тарыхынын материалдарын кыскартуунун эсебинен, Түрк элдеринин, Борбордук Азия элдеринин, Азия,

Африка, СССР жана анын урандыларында пайда болгон өлкөлөрдүн тарыхы боюнча материалдар кеңейтилди.

3. Тарыхтагы инсандарга өзгөчө орун берилет, ал көрүнүктүү инсандардын өмүр баяндарын окуп үйрөнүү аркылуу гана эмес, «карапайы адамдардын» да тагдыры аркылуу социалдык жана саясий процесстер баяндалып берилет.

4. Кыргызстан тарыхы курсуна, өзгөчө, азыркы мезгилине өлкөнүн калкынын көп улуттуу жана көп конфессиялуу экендигин эсепке алган материалдар киргизилет.

5. Өзгөчө көңүл критикалык ой жүгүртүү өнүгүшүнүн негизги ыкмаларынын бири тарыхтагы «талаш маселелерге» бурулат. Бул материалдарды изилдеп жатып, мугалим окуянын адеп-ахлактык жана руханий жактарын талкуулагандан баш тартпаш керек.

Мугалим алардын бирине да ташуучу катары иш-аракет кылууга болбойт, окуучуларга өздөрүнүн маданий салттарга байланыштуу критикалык ой-жүгүртүү жана түшүнүүсүн үйрөтүү керек. Булактардын тексттери менен иштөө ретроспективалык маалыматтар менен сабаттуу иштөөнүн негиздерин түптөө, аны анализдөөнү жана анализденген маалыматтардын негизинде өз алдынча корутунду жасоого үйрөтүү.

6. Тарых курстарында көркөм адабияттын көбүрөөк колдонулуп, тарыхый географиянын маселелери кеңири чагылдырылат.

7. Тарыхый билим берүүнүн максатын жана бүтүрүүчүнү даярдоонун талаптарын иштеп чыгууда коомдогу күндөлүк турмушу үчүн зарыл болгон компетенттүүлүктөрдү калыптандырууга, мекенчилдикти, «Кыргыз жараны» - жалпы жарандык иденттүүлүгүн калыптандырууга басым жасалат.

«Тарых» предметин окуп үйрөнүү системасы жалпы билим берүүнүн экинчи жана үчүнчү баскычын камтыйт. Кыргызстан тарыхы менен алгачкы таанышуу башталгыч мектептеги «Мекен таануу» курсунда болуп, ал тарыхый материалдар менен байытылат.

Мектептик тарыхый билим берүүнүн түзүмүндө окуучулардын жаштык өзгөчөлүктөрү жана таанып-билүү мүмкүнчүлүктөрү эсепке алынып, ага жараша окутуунун максаты, мазмуну жана методдору конкреттешет. Мектептик тарыхый билим берүүнүн мазмунун тандоодо Германиядагы, дегеле Европадагы тажрыйбаны эсепке алып, бүткүл тарыхты, дүйнөнүн бардык аймактарындагы тарыхый окуяларды, көрүнүштөрдү камтууга мүмкүн эмес деген факторго таянат.

Негизги мектепте окуучулардын окуу жүктөмдөрүн кыскартуу предметтик темалардын (дидактикалык бирдиктердин) айрым бөлүктөрүн милдеттүү окуп-үйрөнүүдөн баш тартуунун, тарыхый көрүнүштөрдүн маанилүү өзгөчөлүктөрүн чагылдырып, материалдардын кайталануучулугуна жол бербеген, ири мазмундук блокторго негиденген окуу курстарынын кыйла тең салмакташтырылган структурасын түзүү аркылуу жүзөгө ашырылат.

Тарыхый билим берүүнүн системалуулугу окуу маалыматтарын көбөйтүүнүн эсебинен эмес, тарыхый процесстин негизги мыйзам ченемдүүлүктөрүн анализдөө, тарыхый реалдуулуктарды реконструкциялоонун көндүмдөрүнүн бирдиктүү комплексин калыптандыруу аркылуу жетишүү.

Орто мектептеги тарых курсунун Базистик варианты топтомдук принципти жүзөгө ашыруунун негизинде курулат. Кыргыз Республикасынын орто мектептеринде тарыхый билим берүүнүн төмөндөгүдөй эки баскычы белгиленген:

— Негизги мектепте (5-9- класс);

— Орто мектепте (10-11-класс).

Төмөнкү деңгээлде (5-9-) программалык материалды окуп үйрөнүү окуучулардын жаштык мүмкүнчүлүктөрүн эсепке алуу менен хронологиялык улануучулукта жүргүзүлөт.

Негизги орто билим берүү баскычында предметти окуп үйрөнүүнүн милдеттерине ылайык «Кыргызстандын тарыхы» жана «Дүйнөлүк тарыхы» курстары өткөндөгү доорлорго кызыгууну арттыра турган, социомаданий мүнөздөгү материалдар менен кеңейтилди. «Тарыхый персонаждар» мазмундук линиясына ылайык өткөндөгү окуялардын жүрүшү жана натыйжалары окуу китептерде жана сабактарда адамдардын ишмердиктери жана тагдырлары аркылуу өтөт.

«Тарых» предметинин мазмуну негизги жана кошумча жалпы билим берүүчү программалар аркылуу жүзөгө ашырылат. 5-9-класстар үчүн «Тарых» предметинин мазмуну эки: «Кыргызстандын тарыхы» (көлөмү боюнча окуу убактысында артыкчылыктуу орун ээлейт) жана «Дүйнө тарыхы» (Орток Түрк тарыхы курсу көлөмү боюнча окуу убактысында артыкчылыктуу орун ээлейт) курстары түрүндө баяндалат. 9-класста «Кыргызстандын тарыхы» курсу боюнча мектептик бүтүрүү экзамендери жана атайын орто окуу жайларына кирүү экзамендерин тапшырышат.

Негизги билим берүүчү программанын мазмуну предметтин базалык мазмунун аныктайт. Негизги билим берүүчү программада бөлүктөрдүн жана темалардын мазмуну салыштырмалуу кыскача берилет, ал кошумча (вариативдик), автордук программаларды түзүүгө мүмкүнчүлүк берет. Мугалимдер автордук, эксперименталдык программаларды иштеп чыгууга жана колдонууга укуктуу.

Жалпы орто мектепте (10-11-класстар) тарыхый билим берүүнү базалык жана профилдик деңгээлдерге бөлүү, окуу материалдарын окуп-үйрөнүүнүн «сызмактык» системасынан баш тартып, проблемалык-хронологиялык системасына өтүү окуу жүктөмдөрүн кыскартууга негиз болуп саналат.

Жалпы орто мектепте базалык жана профилдик деңгээлдердеги мазмундун катнашы тарыхый билим берүүнү профилдештирүү концепциясы менен аныкталат. Тарыхый билим берүүнүн профилдик жана базалык моделдери, мазмундун милдеттүү минимумунун көлөмү жана мүнөзү, ошондой эле, окуу ишмердигинин татаалдануу формалары боюнча олуттуу айырмаланат.

Базалык модель жалпы орто мектептеги тарыхый билим берүүнүн инварианттык компонентинин негизинде түзүлөт. Анын негизги максаты – окуучуларда азыркы дүйнөнүн көрүнүштөрүнүн жана процесстеринин тарыхый шартталгандыгын түшүнүү жөндөмдүүлүктөрүн калыптандыруу, курчап турган чөйрөгө карата өз позицияларын аныктоо үчүн, окуучуларды адамзаттын социомаданий тажрыйбасы, көз караштардын тарыхый жактан калыптанган системалары менен кыйла тереңирээк тааныштыруу болуп саналат.

Тарыхый билим берүүнүн **профилдик модели** базалык деңгээлдегидей эле тарбиялык милдеттерди аткарат, ошол эле мезгилде мазмундук жактан жогорку окуу жайларга даярдоонун өзгөчөлүктөрүн чагылдырат. Профилдик модель тарых курстарынын мазмунун көлөмдүк өстүрүү аркылуу эмес, окуучулардын даярдык деңгээлине кыйла жогорку талаптарды коюу аркылуу, аларда жогорку окуу жайларда окуусун андан ары улантуу үчүн зарыл болгон компетенттүүлүктөрдү, инсандык сапаттарды жана мотивдерди калыптандырууну болжолдойт.

Профилдик моделдин чегинде окуучуларды даярдоонун деңгээлине талаптардын өзгөчөлүгү окуу процессин, окуу милдеттерин аткаруунун жеке траекторияларын калыптандырууга чейинки, кыйла жогорку деңгээлде индивидуалдаштырууга жетишүүгө мүмкүнчүлүк берет. Профилдик моделдеги тарых курсунун милдеттүү минимуму Кыргыз Республикасынын жогорку окуу жайларынын кирүү экзамендеринин талаптарына шайкеш келет.

Тарыхый билим берүүнүн мазмунунун кыйла тең салмакташтырылган көлөмүнө жетишүү үчүн, тарых курсунун мазмундук негиздерин деталдаштыруудан баш тартып, басым окуу материалдарын проблемалык-аналитикалык окуп-үйрөнүүгө басым жасоого,

окуучулардын жеке инсандык кабылдоосуна, окуучулардын маалыматтык жана коммуникативдик маданиятын, окуучулардын социалдык иденттүүлүгүн өнүктүрүү милдеттерин эсепке алуу менен модернизациялоого жетишүү.

Тарыхый билим берүүнүн сапатынын критерийи көп маалыматтарды эсинде сактап калуу, үйрөнүлгөн материалдарды кайра айтып берүү менен эмес, тарыхый реалдуулуктун образдарын анализдөө, түшүндүрүү, тарыхый көрүнүштөрдү баалоо көндүмдөрүнө ээ болуу, маалыматтарды издеп табуу жана анализдөө методдорун өздөштүрүү менен байланышкан.

2.3. Предметтик компетенттүүлүктөр

«Кыргызстандын тарыхы» (көлөмү боюнча окуу убактысында артыкчылыктуу орун ээлейт) жана «Дүйнөлүк тарыхы» (түрк элдеринин орток тарыхы көлөмү боюнча окуу убактысында артыкчылыктуу орун ээлейт) курстарындагы предметтик компетенттүүлүктөр төмөндөгүлөр:

	Компетенттүүлүктөр	Компетенттүүлүктөр
1.	Хронологиялык жана картографиялык	Негизги даталарды атап, хронологиясын тизмектей алат; мезгилдик терминологияны колдонуп, мезгилдик бирдиктерди (жылды, кылымды, биздин заманга чейинки жана биздин заманды) аныктап, алардын ортосундагы айрмачылыктарды таба алат; негизги окуяларды конкреттүү мезгилге шайкеш келтирет; даталарды белгилүү тарыхый окуялар менен шайкеш келтире алат; аталган окуяга, көрүнүшкө дал келбеген даталарды таба алат; тарыхый окуяларды тарыхый карта менен шайкеш келтире алат; тарыхый картада орун алган шарттуу белгилерди окуй алат жана туура колдонот; өз алдынча контурдук картада мамлекеттердин чек араларын жана алардын өзгөрүшүн көрсөтө алат; үйрөнүлүп жаткан окуялардын жайгашкан жерин жана материалдык маданияттын эстеликтерин белгилей алат; тарыхый картанын жардамы менен тарыхый окуяларды анализдеп, түшүндүрмө берет;
2.	Тарыхый-цивилизациялык	Адамдардын эмгек жана чарбалык ишмердүүлүктөрүн, материалдык өндүрүштүн, техниканын өнүгүшүн сүрөттөп бере алат; тарыхый окуяларды, көрүнүштөрдү сүрөттөп бере алат; фактыларды, окуяларды, көрүнүштөрдү шайкеш келтире алат; тарыхый окуяларды, кырдаалдарды көрүнүштөрдү салыштыра алат; окуялардын жана көрүнүштөрдүн тиешелүү экендигин аныктап бере алат;

		окуяны жыйынтыгы боюнча, бүгүнкү күндүн көз карашы менен баалай алат.
3.	Этномаданий	улуттук жана жалпы адамзаттык тарыхый-маданий баалуулуктарды урматтап , ага инсандык мамилесин билдирет; өз элинин маданий мурастарын урматтайт жана башка элдердин маданий мурастарына толеранттуу мамиле жасайт; жаратылыштын эскирбес баалуулуктарын жана айлана-чөйрөнү коргоо зарылдыгын аңдап билет ; маданият таануучулук мамиленин тажрыйбасына таянып, тарыхый инсандарга мүнөздөмө берет; гуманизмдин идеяларын кабылдап, адам укуктарына урматтоо менен мамиле жасайт.
4.	Социалдык-жарандык	Доорго өз изин, ордун калтырган тарыхый инсандардын аттары атап, аларга мүнөздөмө берип, иш-аракеттеринин ички мотивдерин ачып, саясий жана тарыхый портреттерин түзүп бере алат; жеке инсандык тажрыйбасынын негизинде тарыхый инсандарга мүнөздөмө берет; айрым инсандардын ролун «доордун руху» менен салыштыра алат; тарыхый инсандардын портреттерин берилген критерийлер боюнча классификациялайт жана топтоштурат; тарыхый өнүгүүнүн контекстинде инсандардын тарыхый ордун аныктай алат; түрдүү тарыхый доорлордогу адамдардын жашоо-тиричилигинин шарттарын салыштыра алат. өзүн «Кыргыз жараны» катары идентификациялай алат; тарыхый жактан калыптанган маданий, диний, этноулуттук каада-салттарга, адеп-ахлактык эрежелерге урматтоо менен мамиле жасайт; көз караштык мамилелердин түрдүүлүгүн урматтоо менен, окуучулардын ой-пикирин билдире алат.

өткөндү түшүнүүгө жана ой жүгүртүүгө;

тарыхый маалыматтын ар кандай булактарынан алынган материалдарды, аларды сын көз караш менен кароо, конкреттүү тарыхый контекстте кароо (изилденүүчү тарыхый мезгилдердин, коомдордун же окуялардын негизги пункттарын жана эң мүнөздүү белгилерин эске алуу менен) чогултуу жана талдоо;

өткөн тарыхый окуялар жөнүндө ар кандай версияларды жана пикирлерди баалоо; фактылар менен көз караштарды ажырата, каталарды, бурмалоолорду жана стереотиптерди аныктоо, алынган маалыматты талдоо;

көз карандысыз жана тең салмактуу пикирлерди түзүү жана колдо болгон далилдерди талдоо жана көз караштардын кеңири спектрин изилдөөнүн негизинде тең салмактуу жана негизделген тыянактарды чыгаруу;

бул корутундулар жаңы фактылардын жана интерпретациялардын негизинде кайра бааланышы мүмкүн экенин билиңиз».

2.4. Негизги жана предметтик компетенттүүлүктөрдүн байланышы

Тарых предмети боюнча предметтик компетенттүүлүктөр негизги компетенттүүлүктөр менен тыгыз байланышкан.

Кыргыз Республикасынын мектептик жалпы билим берүүнүн мамлекеттик билим берүү стандартында окуу предметтеринин мазмуну аркылуу калыптангандырыла турган, төмөнкүдөй *негизги компетенттүүлүктөр* аныкталган:

1. Маалыматтык компетенттүүлүк

— адамзаттын өнүгүүсүнүн тарыхый жолу жана тажрыйбасы тууралуу базалык билимдери бар

— өткөндү баалоодо тарыхый мүнөздөгү материалдарды өз алдынча максаттуу издеп, талдап, тандап, тарыхый маалыматтардын булактарын салыштырып, иштеп чыгып, сынчыл көз караш менен түшүнүп, анын аныктыгын тактап, жүйөлүү тыянактарды түзүп, өз аргументтерин келтире алат;

— алынган тарыхый-социалдык маалыматка сынчыл анализ жасап, өз ишмердүүлүгүн пландаштырат жана ишке ашыруу боюнча негизделген чечимдерди кабыл алат;

— түрдүү тарыхый окуяларды азыркы турмуш, тарыхый инсандарды азыркы инсандар менен салыштыра алат.

— керектүү маалыматты алып, аны оозеки жана жазуу формасында, анын ичинде маалыматтык-коммуникациялык технологияларды колдонуп, көйгөйлөрдү чечүү үчүн диалог түзө алат;

— тарыхый маалыматты талдоо, синтездөө жана жалпылоонун натыйжасында долбоор менен иштей алат.

Социалдык-коммуникациялык компетенттүүлүк

— өзүнүн умтулуусун башка адамдардын жана социалдык топтордун кызыкчылыктары менен туура келтирүүгө, ар түрдүү позицияларды таануу менен башка адамдардын баалуулуктарына (маданий, диний, этностук, гендердик, кесиптик, инсандык) сый мамиле жасоонун негизинде өзүнүн көз карашын коргой билүүгө даярдыгы;

— Мекенин сүйүп, улуттук каада-салтты урматтап, Кыргызстандын жана дүйнө элдеринин өткөндөгү тарыхына, маданий мурастарына жана жаратылыш байлыктарына аяр толеранттуу мамиле жасайт;

— маданий көп түрдүүлүктү урматтайт жана өзүн жана башкаларды «Кыргыз жараны» жалпы жарандык идентүүлүктү түзүүгө көмөктөшөт;

— позициялардын түрдүүлүгүн таануунун жана баалуулуктарга (диний, этностук, профессионалдык, инсандык ж.б.), башка адамдарга карата урматтоо мамилесинин негизинде, өз көз караштарын маданияттуу коргой алат;

— тарыхый фактыларга түшүндүрмө берүүнүн объективдүү жана субъективдүү-инсандык ыкмаларын айырмалай алат;

— жалпы адамзаттык баалуулуктарды негиз кылып алып, гуманизмдин идеяларын көтөрүп чыгат, адам укуктарын, жарандык укуктарды, эркиндиктерди урматтайт,;

— маданият таануучулук билимдерине, тажрыйбасына таянып, өз ара алака-мамиле түзөт.

Өзүн таануу жана көйгөйлөрдү чечүү компетенттүүлүгү

— өзүнүн потенциалдык жана актуалдуу касиеттерин, инсандык жана жеке өзгөчөлүктөрүн, башка адамдар менен болгон өзүнүн мамилелерин билүү,

— диалогдон зарыл маалыматтарды алып, аны жеке, социалдык жана профессионалдык проблемаларды оозеки жана жазуу түрүндө сунуш кылат;

— ишмердик процессинде, жекече психологиялык жана жүрүм-турумдук мүнөздөмөлөрүн өзгөртүү боюнча максаттуу ишке багыттайт;

— келечектеги кесиптик ишин тандоодо, окуу жана турмуштук кырдаалдардагы көйгөйлөрдү жана карама-каршылыктарды табат, аларды чечүүнү пландаштырат жана өз алдынча же башка адамдар менен өз ара аракеттенүү аркылуу чече алат;

— адамдардын, уюмдардын ортосундагы өз ара мамилелеринде, коомдо үстөмдүк кылган маданий-баалуулук системаларды колдонот;

— сынчыл ой жүгүртүү көндүмдөрүн жана талдоону колдонуп, изилдөөчүлүк, чыгармачыл жана долбоордук иштерди аткарып, тарыхый окуяларга жана инсандарга аргументтүү мүнөздөмө бере алат.

Окутуунун жыйынтыктарын пландаштырууда жана окуудагы жетишкендиктерин баалоодо эске алынуучу негизги компетенттүүлүктөрдү калыптандыруу үч деңгээлге бөлүнөт (I -тиркеме):

– репродуктивдүү деңгээл окуучулардын үлгүлөрдү (аракеттерди аткаруунун белгиленген алгоритмин) туурап үйрөнгөнү менен мүнөздөлөт;

– продуктивдүү деңгээл курамы боюнча жөнөкөй ишти аткаруу, иштин өздөштүргөн алгоритмин жаңы кырдаалда колдонуу жөндөмдүүлүгү менен мүнөздөлөт;

– креативдүү деңгээл өз алдынча конструкциялоо жана негиздөө элементтери менен курамы татаал ишти жүзөгө ашырууну болжолдойт.

Окутуунун ар бир баскычында окуучулар курактык жана жеке өзгөчөлүктөрүнө ылайык билим берүү шарттарын эске алуу менен бардык деңгээлдердеги компетенттүүлүктөргө ээ болушат.

Компетенттүүлүктүн калыптангандыгын баалоодо алардын **өздөштүрүү** деңгээлдерине көңүл буруу зарыл:

Деңгээли	Ишмердиктин калыптанган ыкмалары
Репродуктивдүү	Болжолдонгон ишмердиктин ыкмаларына багыт ала алат Маалыматты таба алат Белгилүү алгоритмдер боюнча маалыматтарды репродуктивдүү айтып берүүгө жөндөмдүү; Тааныш кырдаалда пайда болгон жаңы проблеманы тааный алат;
Продуктивдүү	Тааныш кырдаалда практикалык тапшырмаларды аткара алат Түрдүү булактардан алдыга коюлган маселени чечүү үчүн жетишпеген маалыматты таба алат; Өзүнүн билимдерин, билгичтиктин, ишмердиктин ыктарын жаңы кырдаалда колдоно алат.
Креативдүү	Өз ишмердигин пландашыра, долбоорлой жана прогноздой алат Өзүнүн билимдерин, билгичтиктин, ишмердиктин ыктарын тааныш эмес жаңы кырдаалда колдоно алат. Өз аракеттерин рефлексиялай билет.

Тарыхый материалдарды өздөштүрүүдө маанилүүлөрдүн бири болгон баалоону, маалыматтык компетенттүүлүктүн мисалында карап көрөлү:

Деңгээли	Ишмердиктин калыптанган ыкмалары
Репродуктивдүү	Түшүнүү үчүн (адаптацияланган) булактардан: окуу китеби, хрестоматия 1-2 маалыматты колдонот; 1-2 параметр боюнча маалыматтарды системалаштыруу; Тапшырмага ылайык маалыматты кайта калыбына келтирүү

Продуктивдүү	Түрдүү татаалдык деңгээлдеги эки жана андан ашык булакты пайдаланат (Интернетте жарыяланган архивдик материалдарга, документтерге, адабий булактарга кайрылуу); Зарыл маалыматтарды таап, системалаштыра жана жалпылаштыра билет; Тапшырмадагы маалыматты ачып берүү үчүн зарыл параметрлерди жана критерийлерди аныктай алат.
Креативдүү	Түз эле эмес, кыйыр маалыматтарды да камтыган түрдүү татаалдык деңгээлдеги эки жана андан ашык булакты пайдаланат; Кошумча булактардан, ошонун ичинде, ММКдан алган маалыматтарды топтой алат. Өз алдынча иштин максатын аныктап, жыйынтык менен тааныштыруунун формасынын келбетин долбоорлой, максатка тиешелүү маалыматты топтой алат; Маалыматты иш убагында түрдүү булактардан алынган маалыматтардын негизинде аргументтери, негиздүү корутундусу камтылган тартипке келтирилип, жыйынтыкталган текст түрүндө сунуш кыла алат.

2.5. Мазмундук багыттар; окуу материалын мазмуну жана класстары боюнча бөлүштүрүү

2.5.1. Мазмундук багыт.

«Тарых» предметинин негизги мазмундук багыты тарыхый билимдердин ар тараптуулугун жана көп перспективалуулугун чагылдырып турат. Мазмундук багыт: тарыхый мезгил, тарыхый мейкиндик, тарыхый кыймыл жана тарыхый персонаж деген негизги компоненттер менен аныкталат.

Мектептик тарых курсунун негизин төмөнкү мазмундук багыттар түзөт:

I. Тарыхый мезгил

1. **Негизги даталарды атап, окуялардын чен-өлчөмдөрүн жана хронологиясын тизмектей алат;**
2. даталардын, кубулуштардын жана процесстердин өз ара байланыштуулугун аныктоо, **белгилүү тарыхый окуяларды менен конкреттүү мезгилге шайкеш келтирүү;**
3. **мезгилдик терминологияны колдонуп, окуяларды, процесстерди доорлого, мезгилдик бирдиктерге (жыл, кылым, биздин заманга чейинки жана биздин заманга) бөлүштүрүү.**
4. **аталган окуяга, көрүнүшкө дал келбеген даталарды табуу.**

II. Тарыхый мейкиндик

1. Кыргызстандын жана дүйнөнүн тарыхый картасын, анын динамикасын **тарыхый картада орун алган шарттуу белгилерди окуу жана туура колдонуу;**
2. **тарыхый окуяларды тарыхый карта менен шайкеш келтирип, тарыхый окуяларды анализдөө;**
3. дүйнөнүн, региондун, өлкөнүн түрдүү доорлордогу тарыхый картасындагы өзгөрүүлөр тууралуу билимдер;
4. цивилизациялардын, мамлекеттердин географиялык, экологиялык, этностук, социалдык, геосаясий абалы жөнүндө элестөөлөрү;
5. **өз алдынча контурдук картада мамлекеттердин чек араларын жана алардын өзгөрүшүн көрсөтүү;**

6. тарыхый картада **тарыхый окуяларга**, адамдын, коомдун жана табияттын өз аракеттерине **түшүндүрмө берүү**.

III. Тарыхый динамика

1. окуяларды жана көрүнүштөрдү баяндап жазуу;
2. фактылардын жана процесстердин, көрүнүштөрдүн өз ара катышын аныктап, шайкеш келтирүү;
3. фактыларды жалпылаштыруу;
4. тарыхый окуялардын өз ара байланыштуулугунун себептик-натыйжалык байланышын аныктоо;
5. тарыхый окуялардын жана процесстердин карама-каршылыктуулугун, тенденцияларын, динамикасын, диалектикасын ачып берүү;
6. тарыхый окуяларды, кырдаалдарды, көрүнүштөрдү салыштыруу;
7. окуялардын жана көрүнүштөрдүн маңызын, таандык экендигин, типтерин аныктоо;
8. окуяларды натыйжалары, кесепеттери, бүгүнкү күндүн көз карашы менен баалоо ж.б.

IV. Тарыхый персонаждар

1. көрүнүктүү тарыхый ишмерлердин ишмердүүлүктөрүнүн маанилүүлүгүн баяндоо;
2. кээ бир инсандардын ролун «доордун рухуна» салыштыруу;
3. түрдүү персонаждардын тарыхый ишмердүүлүгүн мазмунун салыштырып, аларды типтештирип, ишмердиктериндеги жалпы жана өзгөчөлүктөрүн көрсөтүү;
4. персонаждардын тарыхый ордун тарыхый өнүгүүнүн контекстинде аныктоо;
5. түрдүү тарыхый доорлордогу адамдардын жашоо шарттарын жана тиричилигин, алардын муктаждыктарын, кызыкчылыктарын, иш-аракеттеринин мотивдерин, дүйнөнү кабылдоосун, баалуулуктарын салыштыруу.

Аталган багыттарга ылайык негизги (тогуз жылдык) мектепте окуу материалынын базалык мазмуну эки: «Кыргызстандын тарыхы жана дүйнөлүк тарых» курстарында баяндалат.

2.5.2. Окуу материалын мазмундук багыттар жана класстар боюнча бөлүштүрүү.

Ушул мазмундук багыттарга ылайык башталгыч деңгээлдеги окуу материалынын негизги мазмуну пропедевтикалык курс түрүндө берилет. Негизги (тогуз жылдык) мектептин баскычында Кыргызстандын тарыхы жана Дүйнөлүк тарых курстарынын чегинде жүзөгө ашырылат.

Жалпы орто билим берүүнүн II баскычында (V–IX класстар) окуучулар тарыхты окуу предмети катары төмөнкүдөй структура боюнча окуп үйрөнөт:

1. V класс — Тарыхты үйрөнүүгө киришүү жана Дүйнө тарыхы;
2. VI класс — Кыргызстан тарыхы жана Дүйнө тарыхы (Түрк цивилизациясы);
3. VII класс — Кыргызстан тарыхы жана Дүйнө тарыхы;
4. VIII класс — Кыргызстан тарыхы жана Дүйнө тарыхы;
5. IX класс — Кыргызстан тарыхы жана Дүйнө тарыхы.

Окуучулар эзелки доордон бүгүнкү мезгилге чейинки тарых боюнча билимдерге ээ болушат. Негизги мектепте тарыхты окуп жатып, окуучу жөнөкөй хронологиялык-мейкиндиктик системада келтирилген тарыхый билимдерге ээ болуп, айрым бир доорлордун спецификасына ылайык тарыхый терминология менен иштөөгө үйрөнүп, тарыхый анализдин негизги ыкмалары менен таанышат.

Жалпы (толук) орто мектепте окуу материалдары: Кыргызстандын тарыхы жана дүйнөлүк тарыхтын урунттуу учурлары эки курсу түрүндө берилет. Мектептик билим

берүүнүн жалпы (толук) орто мектептик баскычында тарыхты профилдик деңгээлде үйрөнүү каралган.

Негизги жалпы билим берүүнүн башталгыч жана орто деңгээлдериндеги «Тарых» предмети боюнча Мамлекеттик стандарттын мазмуну төмөнкүлөргө багытталган: окуучулардын билимин калыптандырууну камсыз кылуучу билгичтик жана көндүмдөрдү, таанып-билүү ишинин ыкмаларын окуучулардын өздөштүрүүсүнө, тарыхый билим берүү тармагындагы заманбап талаптар; өзүн-өзү тарбиялоого, өзүн өзү уюштурууга, өзүн-өзү башкарууга жана өзүн өзү баалоого умтулуу; көндүмдөрдү жана көндүмдөрдү калыптандыруу, кызматташуу, билим берүү жана таанып-билүү мотивациясын өнүктүрүү; билим берүү диалогуна катышуу жана идеяларды, долбоорлорду жана аяктаган иштерди жамааттык талкуулоону каалоо.

Толук жалпы билим берүүнүн жогорку баскычында «Тарых» предмети боюнча Мамлекеттик стандарттын мазмуну төмөнкүлөргө багытталган: инсандын өзүн өзү аныктоосун камсыз кылуу; өзүн-өзү сыйлоо сезими бар, эркиндиктин жана демократиянын жогорку баалуулугун түшүнгөн, адам укуктарын урматтаган жана аларды коргой алган гуманисттик багыттагы инсанды калыптандыруу; окуучулардын көндүмдөрүн жана жөндөмдүүлүктөрүн, таанып-билүү ишинин ыкмаларын өздөштүрүү, өзүн-өзү ишке ашыруу жана өзүн-өзү таануу тажрыйбасын өздөштүрүү, жеке жана жамааттык иш-аракеттерди өздөштүрүү аркылуу заманбап коомго интеграцияланган инсан-жаранды калыптандыруу, анын негизинде алдын ала инсандык, социалдык, профессионалдык өзүн-өзү аныктоо аныкталат.

Жалпы орто билим берүүнүн жогорку баскычынын базистик окуу планынын мамлекеттик компонентине ылайык мамлекеттик билим берүү стандарты профилдик, социалдык-гуманитардык багыттагы окуу жүктөмүнүн максималдуу көлөмүн белгилейт.

Кесиптик башталгыч жана/же орто кесиптик окуу жайларында окуган адамдар үчүн билим берүүнүн формасына карабастан негизги жалпы билим берүү программасын иштеп чыгуу мамлекеттик билим берүү стандартында белгиленген окуу жүктөмүнүн негизги көлөмүнө салыштырмалуу 15%га кыскартылат.

Бул курстардын сунуш кылынып жаткан хронологиялык бөлүштүрүүсү негизги билим берүүчү программаларда чагылдырылган.

2.6. Предметтер аралык байланыштар

Негизги предметтер аралык байланыштар төмөнкү багыттар аркылуу жүрүүгө тийиш: Кыргызстан тарыхы — Кыргыз тили; тарых — адабият; тарых — география; тарых — *«Адам жана Коом»*.

Табигый жана так илимдерди үйрөнүүдө, окуучуларга алардын тарыхы, көрүнүктүү окумуштуулар, алардын ата мекендик жана дүйнөлүк илимге салымы тууралуу маалыматтарды берүү максатка ылайыктуу.

Кыргыз тили сабактарында Кыргызстандын өткөн доорлордогу, азыркы учурдагы жана келечектеги кыргыз тилинин ордун жана ролун, тилде чагылдырылган, кыргыз элинин адептик баалуулуктарын айкындоо керек.

Кыргыз адабиятын окуп үйрөнүүдө адабий образдардын тарыхый, тарыхый образдардын — көркөм болуусуна жетишүү зарыл.

Кыргыз адабиятын окуп үйрөнүп жатып, төмөндөгүлөргө көңүл буруу керек:

– Кыргызстандын элдеринин көркөм маданиятындагы, дүйнөлүк көркөм маданияттагы кыргыз адабиятынын ролу;

– ата мекендик адабияттын түрдүү жанрларынын калыптанышынын жана доордун колоритин чагылдырган көрүнүктүү чыгармалардын жаралышынын тарыхый шарттары;

– түрдүү тарыхый доорлордогу табиятты, адамдардын жашоо-тиричилигин, алардын кесиптерин жана каада-салттарын сүрөттөө.

География курсунда төмөндөгү жалпы проблемалардын жана темалардын өз ара байланышын эсепке алуу зарыл:

– географиялык жана тарыхый карта;

– дүйнөнүн саясий картасы,

– дүйнөнүн экономикалык картасы;

– улуу географиялык ачылыштар;

– дүйнө элдери;

– дүйнөнүн эң ири шаарлары;

– Кыргызстандын географиялык абалы;

– Кыргызстандын административдик-территориялык бөлүнүшү;

– Кыргызстандын экономикасы;

– Кыргызстандын калкынын саны жана жайгашуусу;

– Кыргызстандын калкынын улуттук составы;

– Кыргызстандын геологиясы жана табияты.

«Адам жана Коом» курсу тарыхты окуп үйрөнүү учурунда алынган, фактылык материалдарга жана конкреттүү аппаратка таянууга тийиш. Өз кезегинде, коомдук илимдердин түшүнүктүк аппараты, тарых курстарында ийкемдүү колдонулууга тийиш.

Бир катар жалпы проблемаларды окуп үйрөнүүгө өзгөчө көңүл бурулууга тийиш:

– Кыргызстандын саясий, социалдык-экономикалык өнүгүшүнүн өзгөчөлүктөрү;

– революцияга чейинки, советтик, эгемен Кыргызстандын калкынын этникалык курамы, улуттук саясаты жана улуттар аралык мамилелер;

– коомдун турмушундагы маданияттын, диндин орду жана ролу.

2.7. Тематикалык линиялар

«Тарых» предметинин негизги мазмундук тилкелер төмөнкүдөй:

Мазмундук линиялар	Тематикалык линиялар				
	5 / 6	6 / 7	7 / 8	8 / 9	9 / 10
Тарыхый мезгил	Тарых эмне окутат. Өткөн тууралуу билим булактары. Тарыхый жыл эсептөө (жыл, кылым, миң жылдык). Көмөкчү тарыхый дисциплиналар тууралуу маалыматтар.	Адамзаттын тарыхый өнүгүшүнүн этаптары	Адамзаттын тарыхый өнүгүшүнүн этаптары	Адамзаттын тарыхый өнүгүшүнүн этаптары	Адамзаттын тарыхый өнүгүшүнүн этаптары
Тарыхый мейкиндик	Тарыхый карта: уруулардын жана элдердин аймагы, мамлекеттердин чек арасы, тарыхый окуялардын орду ж. б. Дарыя цивилизациялары (Нил, Ефрат, Тигр, Хуанхэ, Янцзы, Инд, Ганг). Египет, Алдыңкы Азия: Ассирия жана Вавилон, Индия, Кытай. Деңиз цивилизациялары (Финикия, Карфаген, Греция, Рим)	Кыргызстан, Түрк дүйнөсү жана Борбордук Азия байыркы доордо. Көчмөн цивилизациялар. Борбордук Азия. Улуу Жибек Жолу. Тургундардын кесиптери.	Кыргызстан, Түрк дүйнөсү жана Борбордук Азия, Чыгыш, Азия жана Африка, Европа жана Америка орто кылымдарда	Кыргызстан, Түрк дүйнөсү жана Борбордук Азия, Чыгыш, Азия жана Африка, Европа жана Америка жаңы мезгилде	Кыргызстан, Түрк дүйнөсү жана Борбордук Азия, Чыгыш, Азия жана Африка, Европа жана Америка соңку мезгилде
Тарыхый динамика	Мамлекеттердин пайда болушу. Байыркы Чыгыштын, Грециянын жана Римдин тарыхый		Борбордук Азия элдеринин салттуу маданияты. Орто кылымдык	Түрк дүйнөсү. Чыгыштын жана Борбордук Азия	XX к. социалдык революциялар. Борбордук Азия элдеринин салттуу

	мурастары. Эллинизм. Байыркы диндердин пайда болушу. Конфуцийдин окуусу. Зороастризм. Буддизм. Христианчылык.		цивилизациянын мүнөздүү белгилери. Элдердин улуу көчү жана варвардык королдуктар доору. Христиан цивилизациясы. Мусулман цивилизациясы. Ыраакы Чыгыш цивилизациясы. Түрк-монгол цивилизациясы. Кайра жаралуу доору	элдеринин салттуу маданияты. Азия жана Африка өлкөлөрү. Батыш Европа жана Америка. Европадагы социалдык революциялар. Өнөр жай революциясы. Колониялык системанын пайда болушу. Илимий-техникалык революция. Европанын салттуу маданияты.	маданияты
Тарыхый персонаждар	Менес, Хуфу, Хаммурапи, Соломон, Кир II, Дарий I, Цезарь, Александр Македонский	Модэ-Шанүй, Ли Лин, Чжи-Чжи, Бумын, Истемин, Барсбек, Эрен Улуг	Алп Сол, Або, Сатук Буура хан, Жусуп Баласагын, Махмуд Кашгари, Чыңгыз хан, Урус инал, Хайду хан, Тогулук-Темир, Султан-Халил, Мухаммед-Кыргыз, Улуу Карл, Мухаммед пайгамбар, Леонардо да Винчи, Рафаэль,	Тайлак баатыр, Ормон хан, Боромбай бий, Жантай хан, Шабдан баатыр, Байтик баатыр, Болот хан, Алымбек датка, Курманжан датка, О. Кромвель, Ж. Вашингтон, Н. Бонапарт, Пётр I,	К. Сарыкулаков, А. Сыдыков, А. Орозбеков, Ж. Абдрахманов, И. Арабаев, К. Тыныстанов, Д. Шопоков, Ч. Түлөбердиев, И. В. Панфилов, И. Раззаков, Т. Усубалиев, А. Акаев, К. Бакиев.

			<p>Мартин Лютер, Иван IV</p>	<p>О. Бисмарк, А. Линкольн, С. Боливар, Махмуд II, Сунь Ятсен,</p>	<p>А. Атамбаев, В. И. Ленин, И. В. Сталин Ф. Рузвельт, М. Ганди, М. Кемал, Н. Хрущев, Б. Клинтон, М. Тетчер, М. Горбачев, Мао Цзедун, Дэн Сяопин, Ли Сын Ман, Барак Обама, В. В. Путин.</p>
--	--	--	----------------------------------	--	---

2.6.2. Өзөктүк тематикалык сызыктар

«Тарых» предметинин негизги мазмундук сызыктары төмөнкүдөй:

Мазмундук сызыктар		
	10	11
<p>Тарыхый мезгил жана мейкиндик</p>	<p>Адамзаттын тарыхый өнүгүшүнүн этаптары Тарыхый карта: уруулардын жана элдердин аймагы, мамлекеттердин чек арасы, тарыхый окуялардын орду ж. б. Кыргызстан, Түрк дүйнөсү жана Борбордук Азия байыркы доордо. Дарыя цивилизациялары (Нил, Ефрат, Тигр, Хуанхе, Янцзы, Инд, Ганг). Египет, Алдыңкы Азия: Ассирия жана Вавилон, Индия, Кытай. Деңиз цивилизациялары (Финикия, Карфаген, Греция, Рим) Көчмөн цивилизациялар. Борбордук Азия). Улуу Жибек Жолу. Тургундардын кесиптери.</p>	<p>Адамзаттын тарыхый өнүгүшүнүн этаптары Кыргызстан, Түрк дүйнөсү жана Борбордук Азия, Чыгыш, Азия жана Африка, Европа жана Америка орто кылымдарда Кыргызстан, Түрк дүйнөсү жана Борбордук Азия, Чыгыш, Азия жана Африка, Европа жана Америка жаңы мезгилде Кыргызстан, Түрк дүйнөсү жана Борбордук Азия, Чыгыш, Азия жана Африка, Европа жана Америка соңку мезгилде</p>

<p>Тарыхый динамика</p>	<p>Мамлекеттердин жана цивилизациялардын тарыхый өнүгүүсүнүн өзгөчөлүгү. Дүйнөлүк цивилизациялардын жашоого жөндөмдүүлүгүнө таасир эткен факторлор. Өндүрүштүн, техниканын өнүгүшүнүн, экономикалык мамилелердин мүнөзүндөгү өзгөрүүлөр. Тарыхый окуялардын себептик-натыйжалык байланыштары жана өз ара байланыштары. Ар кайсы доордогу жалпы адамзаттык баалуулуктар: этникалык жамааттар (уруу, эл, улут) жана процесстер; тап, катмар, социалдык топтордун өнүгүү динамикасы; мамлекеттин пайда болуу, негизделүү жана өнүгүү процесси, алардын тарыхый формасы. Тарыхый окуялардын жана процесстердин тенденциясы, динамикасы, диалектикалык өсүүсү жана карама-каршылыктуулугу.</p>	<p>Дүйнө элдеринин жана өлкөлөрдүн негизги окуялары. Тарыхтагы социалдык кыймылдардын динамикасы. Адамдын айлана-чөйрөнү таануу; диний көз караштардын пайда болушу, өнүгүшү (диний жана диний эмес окутуу); коомдук ой-жүгүртүүлөр; илимий идеялардын жаралышынын тарыхы. Дүйнө элдеринин маданиятынын тарыхы: рухий жана материалдык маданият; этикалык жана эстетикалык баалуулуктардын динамикасы, ар түрдүүлүгү; элдердин жана цивилизациялардын дүйнөлүк маданиятка кошкон салымы.</p>
--------------------------------	--	---

<p>Тарыхый персонаж</p>	<p>Тарыхтагы адамзаттын орду – ар түрдүү тарыхый доорлордогу анын өнүгүшү: керектөөсү, кызыкчылыгы, иш аракетинин далили; дүйнөнү кабыл алуусу, баалуулуктары: жашоосунун жана турмуш-тиричилигинин шарттары.</p> <p>Материалдык өндүрүштүн өнүгүшүндөгү адамдын эмгек ишмердүүлүгүнүн эволюциясы. Тарыхтагы адамдардын ортосундагы экономикалык мамилелердин өзгөрүшүнүн мүнөздөрү.</p> <p>Ар кайсы доордогу жалпы адамзаттык баалуулуктар: этникалык жамааттар (уруу, эл, улут) жана процесстер; тап, сословие, катмар, социалдык топтордун өнүгүү динамикасы; мамлекеттин пайда болуу, негизделүү жана өнүгүү процесси, алардын тарыхый формасы.</p>	<p>Элдердин, коомдун, цивилизациянын (коңшулук, маданий байланышы, басып алуулары ж.б.) өз ара мамилелеринин тарыхы; тарыхтагы тынчтык жана согуш маселелери.</p> <p>Тарыхый өнүгүүдөгү мамлекеттин ролу.</p> <p>Азыркы цивилизациянын өз ара мамилелеринин тарыхы.</p> <p>Тарыхый өнүгүүдөгү цивилизация жана маданияттын ролу.</p>
--------------------------------	---	--

3-бөлүм. БИЛИМ БЕРҮҮНҮН НАТЫЙЖАЛАРЫ ЖАНА БААЛОО

3.1. Окуучулардын окуусунун күтүлүүчү натыйжалары (баскычтар жана класстар боюнча)

Негизги мектепте тарыхты окуп үйрөнүүнүн натыйжасы катары окуучуларда негизги компетенттүүлүктөрдү — маалыматтык, социалдык-коммуникативдик жана «Өзүн-өзү өркүндөтүү компетенттүүлүгү», атайын (предметтик): **хронологиялык жана картографиялык**, этномаданий, тарыхый-цивилизациялык жана социалдык-жарандык компетенттүүлүктөрдү калыптандыруу болуп саналат.

Негизги мектепте тарыхты окуп үйрөнүүнүн маанилүү инсандык натыйжасы төмөнкүлөр:

– үй-бүлөнүн, этникалык жана диний топтун мүчөсү катары өз иденттүүлүгүн аңдап билет;

– азыркы коомдун гуманисттик традицияларын жана баалуулуктарын кабылдайт жана адам укуктарын жана эркиндиктерин урматтайт;

– өткөн муундардын социалдык-адептик тажрыйбасы тууралуу ой жүгүртө алат, азыркы коомдогу өз позициясын жана жүрүш-турушун жөнгө салат;

Негизги мектепте тарыхты окуп үйрөнүүнүн метапредметтик натыйжасы төмөнкүлөр:

– өзүнүн: окуу, коомдук ж.б. ишмердиктерин аң-сезимдүү уюштуруу жана жөнгө салуу жөндөмдүүлүгү калыптанган;

– окуу жана мектептен тышкары окуу маалыматтары (фактыларды анализдөө жана жалпылоо, жөнөкөй жана кеңири план, тезис, конспект түзүү, корутунду жасоо жана негиздөө ж.б.) менен иштөө ыктарына ээ болуп, маалыматтын азыркы булактарын, ошонун ичинде, электрондук материалдарды колдонот;

– чыгармачыл тапшырмаларды аткарууга, ишмердигинин натыйжаларын түрдүү формада (кабарлоо, эссе, презентация, реферат ж.б.) алып чыгууга жөндөмдүү;

– классташтары менен кызматташууга, коллективдүү ишке, мектепте жана социалдык чөйрөдө маданияттар аралык өз ара аракеттенүүнүн негиздерин өздөштүрүүгө даяр

Мазмундук линиялар	Компетент-түүлүктөр	Билим берүүнүн натыйжалары				
		5 / 6	6 / 7	7 / 8	8 / 9	9 / 10
1. Тарыхый мезгил	1. Хронологиялык жана картографиялык	5.1.1.1. Тарыхый жыл менен кылымды шайкеш келтире билет.	6.1.1.1. Окуялардын мезгилдерге жараша узактыгын жана уланмалуулугун тактай алат. 6.1.1.2. Легендага таянуу менен тарыхый картаны чечмелей билет	7.1.1.1. Тарыхтагы негизги окуялардын даталарын атайт жана мезгилдерге бөлүштүрө билет, Хронологиялык талблицаны түзө алат.	8.1.1.1. Тарыхтагы эң башкы даталарды, негизги тарыхый процесстердин мезгилин хронологиялык рамкада белгилей алат.	9.1.1.1. XX–XXI кк. эң негиздүү, түп-тамырынан бери өзгөрүүгө алып келген саясий окуяларды айтып бере алат жана картадагы өзгөрүштөрдү көрсөтө алат.
	2. Тарыхый-цивилизациялык	5.1.2.1. Өзгөчөлөнгөн тарыхый фактыларды жана жалпы тарыхый көрүнүштөрдү дал келтире алат.	6.1.2.1. Хронологияны пайдалануу менен окуялардын узактыгын жана уланмалуулугун аныктай алат.	7.1.2.1. Дүйнөлүк маданияттын көп түрдүүлүгү жөнүндө элестете алат.	8.1.2.1. Берилген чен өлчөмгө карата тарыхый булактарды максатуу түрдө тандай (системалаштыра) алат.	9.1.2.1. Айрым өлкөлөрдүн социалдык-экономикалык өнүгүү динамикасын салыштыруу менен анын этаптарын мүнөздөйт, алардын XX–XXI кк. чектериндеги модернизациялануу жолунун негизги мазмунун жана жыйынтыгын баалай алат.

	3. Этномаданий		6.1.3.1. Өзүнүн жана башка этностордун тарыхый маданий баалуулуктарын билет.	7.1.3.1. Өз жана башка этностордун тарыхый-маданий баалуулуктарын анализдей алат.	8.1.3.1. Өз жана башка маданий чөйрөдө жүрүм-турум ченемдерин түшүндүрүп бере алат.	9.1.3.1. Өз өлкөсүнүн жана дүйнөлүк тарыхый маданий социалдык чөйрөнүн өзгөчөлүктөрүн тааныйт, ошону менен бирге мезгилге жараша анын өзгөрүүлөрүн көрө билүүгө жөндөмдүү.
	4. Социалдык-жарандык	5.1.4.1. Жалпы адамзаттын негизги баалуулуктарын билет жана түшүнөт	6.1.4.1. Жалпы адамзаттык принциптерди классификациялайт	7.2.3.1. Жалпы адамзаттын негизги баалуулуктарын анализдей алат	8.1.4.1. Азыркы окуялардын маңызын баалоодо жана анын себептерин ачууда тарыхый билимдерин колдоно алат.	9.1.4.1. Өзүнүн жарандык позициясын көрсөтөт жана жалпы адамзаттык баалуулуктардын негизинде аракеттене алат.
2. Тарыхый мейкиндик	1. Хронологиялык жана картографиялык	5.2.1.1. Тарыхый картадан аймактарды, мамлекеттердин чектерин, шаарлардын ордун көрсөтө алат.	6.2.1.1. Тарыхый картаны пайдалануу менен байыркы цивилизациялардын ордун, алардын жаратылыш шарттарын жазып бере алат.	7.2.1.1. Тарыхый окуя жана көрүнүштөрдүн негиздүү белгилерин жана мүнөздөрүн атап бере алат.	8.2.1.1. XVII–XIX кк. колониялык империялардын кеңейишин көрсөтүп, колониялык саясаттын негизги багыттарын жана кесепеттерин айтып бере алат.	9.2.1.1. Тарыхый фактыларды салыштыруу менен анын жалпылыгын жана өзгөчөлүгүн бөлүп көрсөтө алат.

	2. Тарыхый-цивилизациялык	5.2.2.1. Тарыхый окуялар жана алардын катышуучулары жөнүндө айтып бере алат (оозеки жана жазуу жүзүндө)	6.2.2.1. Дүйнөлүк жана ата мекендик тарыхтагы жана маданияттагы негизги фактыларды элестете алат	7.2.2.1. Маданияттын жана руханий жашоонун өнүгүшүндө диндин ролун белгилей алат	8.2.2.1. Ири согуштардын себебин, жүрүшүн анализдейт, алардын мүнөзүн баалайт, ири дөөлөттөрдүн союзунун тышкы саясаттарынын Негизги багыттарын аныктай алат	9.2.2.1. Өткөн жана азыркы окуялардын жана көрүнүштөрдүн маанисин ачып берүүдө тарыхый билимдерин жана тарыхый анализдөөнүн жолдорун колдоно алат.
	3. Этномаданий	5.2.3.1. Ар түрдүү тарыхый доорлордогу элдердин ишмердигин, жашоо образын жана шарттарын мүнөздөй алат	6.2.3.1. Өз жана башка маданий чөйрөдө жүрүм-турум нормаларын түшүндүрүп бере алат	7.2.3.1. Өз Ата Мекенинин жана дүйнөлүк маданияттын өнүгүшүнө мүнөздөмө бере алат	8.2.3.1. Башка этностордун тарыхый-маданий баалуулуктарына толеранттуу мамиле жазай алат	9.2.3.1. Өз жана башка маданий чөйрөдөгү жүрүм-турум нормаларына анализ бере алат
	4. Социалдык-жарандык	5.2.4.1. Тарыхый текстти окуп аңдап түшүнөт, анын негизги мазмунун ачып бере алат	6.2.4.1. Байыркы цивилизациянын жаратмандарынын өз ара мамилелери	7.2.4.1. Ар түрдүү доорлордогу элдердин тарыхый-маданий тажрыйбаларын түшүнөт жана кабыл алат	8.2.4.1. Адамзаттын өнүгүшүнүн өзгөчөлүгүн, алардын материалдык жана рухий керектөөлөрүнүн өсүшүн, эмгек шарттарынын өзгөрүшүн, жашоо образын жана турмуш-	9.2.4.1. Саясий система жана режимдерге мүнөздөмө берет, фактыларга таянуу менен саясий режимдердин маңызын ачып берет.

					тиричилигин түшүндүрүп бере алат	
3. Тарыхый динамика	1. Хронологиялык жана картографиялык	5.3.1.1. Бир же бир нече булактардан зарыл маалыматты табуу жөндөмдүүлүгүн көрсөтө алат	6.3.1.1. Ар түрлүү булактарга таянуу менен маалыматтын окшоштуктарын жана айрымачылыктарын салыштыра алат	7.3.1.1. Негизги тарыхый түшүнүктөрдүн маанисин жана маңызын чечмелеп бере алат	8.3.1.1. Ири өлкөлөрдөгү өнөр жай төңкөрүшүнүн фактыларын, экономикалык өнүгүүнүн негизги белгилерин анализдей алат	9.3.1.1. Ар түрлүү булактарда белгиленген тарыхый фактыларга баа бере алат
	2. Тарыхый-цивилизациялык	5.3.2.1. Ар түрлүү доорлордогу элдердин тышкы облигин, турак жайын, эмгек куралдарын, турмуш тиричилик буюмдарын, кийим кечелери, тарыхый эстеликтерин жана элдик чыгармачылык предметтерин жазып бере алат	6.3.2.1. Маданияттын негизги жетишкендиктерине мүнөздөмө берүү менен дүйнөлүк маданиятка байыркы цивилизациянын кошкон салымын баалоо аркылуу анын маданий өнүгүштөгү өзгөчө маанилүүлүгүн аныктай алат	7.3.2.1. Жашоо образынын, адамдардын дүйнөнү кабыл алуусунун өзгөрүшүн көрсөтүү менен маданий жашоодо жана саясатта, диний багытта, чарбачылыкта шаарлардын ролун тактай алат	8.3.2.1. Өткөн доорлорго салыштырмалуу адамдардын дүйнөгө, айлана чөйрөгө болгон көз карашынын, элестөөлөрүн өзгөрүшүн анализдей алат	9.3.2.1. Негизги саясий агымдардын эволюциясына, алардын өкүлдөрүнүн ишмердүүлүктөрүнө баа бере алат
	3. Этномаданий		6.3.3.1. Өз жана башка этностордун тарыхына жана	7.3.3.1. Тарыхый билимди колдонуу менен өз өлкөсүнүн	8.3.3.1. Өз өлкөсүнүн тарыхындагы элдердин жана	9.3.3.1. Тарыхый

			маданиятына кызыгат	жана дүйнөлүк тарыхый эстеликтерди аныктайт жана сактоого даяр	жеке инсандардын аракеттерин алардын жашоодогу ишмердүүлүктөрү нө жана бүтүндөй адамзаттагы жетишкендиктерд и баалоо тажрыйбасы бар экендигин көрсөтө алат	өнүгүштүн натыйжаларын, анын күчтүү жана алсыз жактарын анализдей алат
	4. Социалдык-жарандык	5.3.4.1. Адамдар менен сүйлөшүү билимдерин колдонуу менен мектепте жана мектептен тышкары жашоодо маданияттын көп түрлүү чөйрөсүндө диалог жүргүзө алат	6.3.4.1. Ар түрдүү тарыхый жана азыркы булактардан маалыматтарды системалаштыра алуу билгилигин көрсөтө алат	7.3.4.1. Жеке жана топтук иштерде өзүнүн күчтүү жана алсыз жактарын белгилеп, аргументтештирүү аркылуу жыйынтык чыгара алат	8.3.4.1. Окутулган тарыхый окуяга карата өзүнүн интерпретациясын, баасын сунуштай алуу жөндөмүнө ээ	9.3.4.1. Ар түрлүү булактардан тарыхтагы социалдык-саясий окуяларды бөлүп көрсөтө алат
4.Тарыхый персонаждар	1. Хронологиялык жана картографиялык	5.4.1.1. Тарыхый инсандарды атап беришет	6.4.1.1. Тарыхый инсандардын ишмердүүлүктөрүн жазып беришет	7.4.1.1. Тарыхый инсандарды конкреттүү мезгилдердин убактысына локалдаштыра алышат	8.4.1.1. Тарыхый инсандарды белгилүү бир мезгилдин убактысына жараша топтоштура алышат	9.4.1.1. XX к. чектериндеги ири техникалык ачылуулар жана материалдык, руханий маданияттын өнүгүшүнүн

						негизги белгилерин жана алардын адамдын жашоосуна тийгизген таасирин баалай алышат
2. Тарыхый-цивилизациялык		6.4.2.1. Элдердин жана тарыхый инсандардын ишмерүүлүктөрүнүн маанисин ачып беришет	7.4.2.1. Мамлекеттик ишмердердин ишмердүүлүгүн мүнөздөй алышат	8.4.2.1. Тарыхтагы негизги окуялар, андагы катышуучулар жөнүндө айта алышат жана алардын аракеттеринин маанисине баа беришет	9.4.2.1. Тарыхый булактарды жана мезгилдүү басма сөз материалдарын колдонуу менен адамдардын жашоо белгилерин аныктай алышат	
3. Этномаданий	5.4.3.1. Жашоо предметтерин жана тиричилигин, маданий эстеликтерди салыштыра алышат	6.4.3.1. Тарыхтагы өтө маанилүү окуяларга жана инсандарга өз мамилесин аныктайт жана түшүндүрүп бере алат	7.4.3.1. Маданияттагы эң көрүнүктүү эстеликтерге жана аларды жаратуучуларга баа берүү менен мүнөздөй алат	8.4.3.1. Тарыхый окуяларды жана окуу адабиятында берилген тарыхый инсандарды анализдей алышат	9.4.3.1. Саясий лидерлердин жана топтордун ишмердүүлүгүнүн мотиви, максаты жана жыйынтыгына баа беришет	
4. Социалдык-жарандык		6.4.4.1. Маданияттын эң көрүнүктүү ишмерлери жана алардын кошкон	7.4.4.1. Эң негиздүү ачылыштар жана	8.4.4.1. Адамдардын коомдогу абалынын	9.4.4.1. Коом менен мамлекеттин, инсандар ортосундагы	

			салымдары жөнүндө айтып беришет	адамдардын ойлоп табуулары, алардын адамзаттын өнүгүшүнө кошкон салымы жөнүндө элестете алышат жана искусстводо, диний ишенимдердеги өзгөчөлүктөрүн тактап беришет	кээ бир мисалдарына мүнөздөмө беришет	карама-каршылыктарды чечүү жөндөмдүүлүктөрүн бөлүп көрсөтө алышат
--	--	--	---------------------------------	--	---------------------------------------	---

10-11-класстарда окуучулар тарыхты окуп-үйрөнүү учурунда төмөнкү натыйжалар алынат.

Натыйжалардын таблицанда белгиленген идентификаторлору:

Класс (10, 11)

Тематикалык мазмундук сызык: 1. Тарыхый мезгил жана мейкиндик 3. Тарыхый динамика 4. Тарыхый персонаж

Предметтик компетенттүүлүк: 1. Тарыхый сабаттуулук 2. Этномаданий компетенттүүлүк 3. Социалдык-инсандык компетенттүүлүк

Натыйжа (1,2,3,4,)

№	Мазмундук сызыктар	Компетенттүүлүктөр	Билим берүүнүн натыйжалары	
			10-класс	11-класс
1	Тарыхый мезгил жана мейкиндик	1. Тарыхый сабаттуулук	10.1.1.1. окуяларды белгилүү мезгил менен салыштырат; (10 жана андан көп мисалда) картанын жардамы менен цивилизациялардын жана мамлекеттердин жайгашкан жерлерин көрсөтүп берет;	11.1.1.1. даталарды системалаштыруу принцибин негиздейт. (10 жана андан көп мисалда) карта жана схема боюнча тарыхый окуяларга түшүндүрмө бере алат; (10 жана андан көп мисалда)

			(6 жана андан көп картадан)	
		2. Этномаданий компетентүүлүк	10.1.2.1. Өз жана башка этностордун тарыхый-маданий баалуулуктарын классификациялай алат (6 жана андан көп мисалда) түрдүү цивилизациялардын маданий баалуулуктарын классификациялай алат (ар бир маданияттан 7 жана андан көп мисал)	11.1.2.1. Өз жана башка этностордун тарыхый-маданий баалуулуктарын талдашат (8 жана андан көп мисалда) полимаданий дүйнөнүн жашашына таасир эткен факторлорго түшүндүрмө бере алат (7 жана андан көп мисал)
		3. Социалдык-жарандык компетентүүлүк	10.1.3.1. түрдүү доордогу жалпы адамзаттык баалуулуктарды талкуулай алат. (4 жана андан көп мисалда) түрдүү тарыхый доорлордогу адамдардын жүрүш-туруш нормаларынан мисал келтирет (8 жана андан көп мисал)	11.1.3.1. түрдүү доордогу жалпы адамзаттык баалуулуктарга карата өзүнүн жарандык позициясына түшүндүрмө берет (5 жана андан көп мисалда) түрдүү тарыхый доорлордогу адамдардын жүрүш-туруш нормаларына баа беришет (8 жана андан көп мисалда)
3	Тарыхый динамика	1. Тарыхый сабаттуулук	10.3.1.3. геосаясий маалыматтардын негизинде себептик-натыйжалык байланыштарга аргумент келтиришет (6 жана андан көп мисалда)	11.3.1.3. геосаясий маалыматтардын негизинде саясий окуяларга талкуу жүргүзүп баалай алышат (8 жана андан көп мисалда)
		2. Этномаданий компетентүүлүк	10.3.2.3. тарыхый доорлордун алмашуу процессинде баалуулуктарды мүнөздөшөт (6 же андан көп мисалдар менен)	11.3.2.3. тарыхый доорлордун алмашууларына жараша баалуулуктарды талдашат (8 же андан көп мисалдар менен)
		3. Социалдык-жарандык компетентүүлүк	10.3.3.3. тарыхый окуяларга жана көрүнүштөргө өз мамилесин аргументтештиришет (6 же андан көп мисалдар менен)	11.3.3.3. объективдүү жана субъективдүү инсандык окуяларды айрымалап интерпретациялашат (7 же андан көп мисалдар менен)

4	Тарыхый персонаж	1. Тарыхый сабаттуулук	10.4.1.4. өткөн доорлорго салыштырганда жаңы мезгилде адамдардын көз караштары кандай өзгөргөндүгүн түшүндүрөт (белгиленген чен-өлчөм боюнча 6 же андан көп мисал)	11.4.1.4. тарыхый окуяларга, көрүнүштөргө деталдаштырылган талкуу жүргүзөт жана баалашат (белгиленген чен-өлчөм боюнча 7 же андан көп мисал)
		2. Этномаданий компетенттүүлүк	10.4.2.4. ар түрлүү доорлордо тарыхый инсандардын ишмердүүлүктөрүнүн мотивин жана максатын түшүндүрүшөт (5 же андан көп мисалдар менен)	11.4.2.4. өз жана бөтөн маданий чөйрөдө жүрүш-түрүшка талдоо жүргүзө алат (7 же андан көп мисалдар менен)
		3. Социалдык-жарандык компетенттүүлүк	10.4.3.4. тарыхый өнүгүштүн контексинде каарымандардын тарыхый ордун аныкташат (7 же андан көп мисалдар менен)	11.4.3.4. тарыхый инсандарга өз мамилелерин аргументтештиришет (8 же андан ашык мисалдар менен)

3.2. Окуучулардын жетишкендиктерин баалоонун негизги стратегиялары жана нормалары

Билим берүүнүн сапатына баа берүү окуучунун билим алуудагы жетишкендиктеринин, билим берүү программаларынын, билим берүү процессинин касиеттеринин жана билим берүү уюмдарында мамлекеттик билим берүү стандарттарынын ресурстук камсыз кылынышын жана билимдин сапатынын ченемдик- укуктук актыларда белгиленген башка талаптарга шайкеш келишин аныктоо максатында жүргүзүлөт.

1. Окуучулардын жеке билимдик жетишкендиктерин жана прогрессин өлчөө үчүн баа берүүнүн диагностикалык, форматтык жана жыйынтык сыяктуу үч түрү колдонулат.

2. Диагностикалык баа берүү окуучунун прогрессине баа берүү үчүн колдонулат – окуу жылынын ичинде мугалим окуучулардын компетенттүүлүгүнүн калыптанышынын баштапкы деңгээлин жетишилген натыйжалар менен салыштырууну жүргүзөт. Диагностикалык баа берүүнүн натыйжалары сыпаттама түрүндө катталат, алар жалпыланат жана мугалим үчүн окутуу милдеттерин жана окуучулар үчүн окуу милдеттерин коюу жолу менен окуу процессине түзөтүүлөрдү киргизүү жана өркүндөтүү үчүн негиз болуп, кызмат кылат.

3. Форматтык баа берүү материалды өздөштүрүшүнүн жекече өзгөчөлүктөрүн (ишти аткаруу темпи, теманы өздөштүрүү ыкмалары ж.б.) эске алуу менен окуучунун прогрессин аныктоо, ошондой эле ийгиликтерге жетишүү үчүн рекомендацияларды иштеп чыгуу максатында колдонулат. Мугалим форматтык баа берүүнү окутууну өз убагында коррекциялоо, пландаштырууга өзгөртүүлөрдү киргизүү, ал эми окуучулар – алар аткарган иштин сапатын жакшыртуу үчүн пайдаланат. Окуучунун прогресси окуучу аткарган конкреттүү иштин негизинде билим берүү чөйрөсүнүн алкагында окутуу максаттарында түптөлгөн белгилүү натыйжаларга жетишүү катары аныкталат. Журналга белги коюу менен мугалим окуучунун жекече прогрессине көз салууну белгилейт.

4. Суммативдик баа берүү окутуунун ар бир баскычы үчүн пландаштырылган натыйжаларга окуучунун жетишүү даражасын аныктоо үчүн жардам берет жана учурдагы, аралык жана жыйынтыктоочу баа берүүдөн келип чыгат.

5. Жекече аткарылган милдеттерге учурдагы баа берүү баа берүү ченемдерине (туура чечимдердин саны, жол берилген каталыктардын саны, тариздөө эрежелерин жолдоо ж.б.) жана мугалими жана/же окуучунун өзү берген айрым иштерди аткаруу критерийлерине жараша жүргүзүлөт. Мугалим окуу материалдарын өздөштүрүүдө окуучунун жекече өзгөчөлүктөрүнө учурдагы баа берүүнү жүргүзөт.

6. Орто аралык баа берүү предметтик стандартта аныкталган иштин түрлөрүнүн негизинде жүргүзүлөт: жазуу жүзүндөгү иштер/булактары менен иштер; оозеки жооп/бет ачар; долбоор, изилдөө иштери, иштин өзгөчөлүү түрлөрү; портфолио (жетишкендиктердин папкасы) ж.б. Иштин бардык түрлөрү баа берүү критерийлеринин негизинде бааланат, милдеттүү болуп саналат жана мугалим тарабынан баа берүү планын иштеп чыгууда алдын-ала пландаштырылат.

7. Жыйынтык баа берүү мектептин календарына (чейрек, жарым жылдык, окуу жылы) ылайык жүргүзүлөт жана колдонуудагы ченемдерге жана баа берүүнүн иштеп чыккан критерийлерине ылайык жазуу жүзүндө аткарылат. Милдеттүү иштердин түрлөрүнүн саны жана алардын жыйынтыктоочу баа берүүдөгү салыштырма салмагы окутуунун баскычтарын жана предметтердин өзгөчөлүгүн эске алуу менен предметтик стандарттар боюнча аныкталат. Иштердин формаларынын ар түрдүүлүгүн мугалим окуучулардын жекече өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен аныктайт.

8. негизги (тогуз жылдык) жана жалпы (орто) билим берүүдө баа берүү окуучунун ички туюмуна дем берүү, өзүнө-өзү баа берүү, өзүнө-өзү талдоо жана өз ара баа берүү, өз ишине жана башка окуучулардын ишине сын көз менен баа берүү жөндөмүн калыптандырууга багытталган. Ушул максатта белгилер, ошондой эле сапаттык жана сыпаттоо ыкмалары колдонулат.

9. Баа берүү максаттарына жетишүү үчүн негизги жана жогорку мектептин мугалими:

1) бааны окутуунун натыйжасына жетишүү даражасынын көрсөткүчү катары карайт;
2) натыйжаларга жетишүүгө жана инсандык өнүгүшүнө тиешелүү окуучунун прогрессине көз салат;

3) сапаттык жана сандык баа берүүнүн (окуучунун портфолиосу, байкоо жүргүзүү, тесттер, контролдук иштер ж.б.) ар кандай формаларын (жеке жана топтук, оозеки жана жазуу жүзүндө ж.б.), усулдарды, ыкмаларды жана аспаптарды пайдаланат;

4) маселени биргелешип чечүү үчүн окуучунун прогресси жана окутуу процессиндеги кыйынчылыктар жөнүндө ата-энелерге маалымдайт;

5) ким, качан жана кайда, ага баа бергендигине карабастан окуучуларга коюлган талаптардын биримдигин камсыз кылат.

Баалоо окуу-тарбия процессинин маанилүү этабы, окуучу, мугалим жана жалпы эле тарбиялоо процесси тууралуу маалымат алууга багытталган дидактикалык аракеттердин комплекси болуп саналат. Баа окуучулардын алган билимдерин жана ээ болгон компетенцияларын, окуучулардын иштеринин натыйжалуулугун жана колдонулуп жаткан дидактикалык стратегиялардын тууралыгын аныктоого мүмкүнчүлүк берет.

Баалоо – бул билим берүү процессине интеграцияланган комплекстүү дидактикалык метод, ал өткөрүү мөөнөтүнө жараша: биринчи, күндөлүк жана жыйынтыктоочу болушу мүмкүн.

Натыйжалуу окутууга багытталган баалоо системасы төмөндөгүлөргө мүмкүнчүлүк түзөт:

- окуучуларга предметти окуп-үйрөнүүдө канчалык ийгиликке, мугалимге коюлган максатына жетишкендиги тууралуу маалымат берип, кайтарым байланышты жүзөгө ашырат;
- аны жазалоо эмес, кызыктыруу формасында колдонуу;
- окуу ишмердигин стимулдаштыруу;
- анын жардамы менен окуучулардын бир аз да болсо алга жылуусун белгилөө;
- өзүн-өзү баалоонун калыптанышына жана өнүгүшүнө көмөктөшүү.

Бардык окуучулардын активдүүлүгүнө жана потенциалына карабастан камтылгандыгы баалоонун маанилүү шарты. Баа окуучулардын таанып-билүү жана изилдөөчүлүк ишмердигин стимулдаштырууга, кыйла жогорку натыйжаларга жетишүү перспективасын ачууга тийиш. Баалоо аркылуу мугалим окутуу процессинде окуучу кездеше турган проблеманы, кыйынчылыктарды айкындоого тийиш. Баалоонун натыйжасында чыгарылган тыянак, мугалимге конкреттүү кырдаалда иштөө методдорун жана формаларын колдонуунун натыйжалуулугу тууралуу зарыл маалымат берет.

Баалоо төмөнкү этаптарды өзүнө камтыйт:

1. Максатты пландаштыруу, коюу, критерийлерди жана баалоо шкаласын аныктоо.
2. Иштелип чыккан критерийдин негизинде окутуунун натыйжаларын баалоо жана түшүндүрмө берүү.
3. Баалоонун негизинде корутунду чыгаруу.
4. Жүргүзүлгөн баалоонун негизинде практикалык сунуштарды иштеп чыгуу.

Окуучуларды баалоонун принциптери жана критерийлери билим берүүнүн максаттары жана милдеттери менен шартталган. Негизги максаттарды жүзөгө ашыруу үчүн мугалим окуу стандарттарын колдонот жана анын базасында баалоонун критерийлерин жана формаларын иштеп чыгат.

Мугалим натыйжаларды баалоонун оозеки, жазуу жана практикалык формаларын колдонууга тийиш. Окуучулардын билимин текшерүүнүн төмөндөгүдөй формалары жана методдору каралат:

- суроолорго жооп;
- айтып берүүнүн түрлөрү;
- тарыхый инсандарга мүнөздөмө берүү;
- жеке жана топтук долбоор;
- контурдук карта менен иштөө;
- тестирилөө.

Мында жооптордун тууралыгы гана бааланбастан, билимдердин жана компетенциялардын системасы, жооп берүүчүнүн эрудициясы, предметке мамилеси бааланат.

4-бөлүм. БИЛИМ БЕРҮҮ ПРОЦЕССИН УЮШТУРУУНУН ПРИНЦИПТЕРИ

4. Билим берүү процессин уюштурууга коюлуучу талаптар

4.1. Окутуу методикасына коюлган негизги талаптар

4.2. Предметтик стандарттын талаптарын ишке ашырууга мүмкүнчүлүк берүүчү ресурстар камсыздоонун минималдуу талаптары

1. Жалпы билим берүүчү мекемелерде окуу процессин окуу-методикалык жактан камсыздоо Кыргыз Республикасынын билим жана илим Министрлиги тарабынан жарыялануучу окуу жылындагы окуу сабактарын окутуу жөнүндөгү инструктивдик-методикалык катка ылайык ишке ашырылат.

Бул катта төмөнкүлөр берилет:

Кыргыз Республикасындагы башталгыч, негизги, орто жалпы билим берүүчү мекемелердеги мамлекеттик компонент базистик окуу процессинде бардык сабактар окуу китептери жана окуу-методикалык комплекстери (ОМК) (конкреттүү аталыштарын көрсөтүү менен) камсыз болушу;

Окуу-методикалык пособиялардын, сабактар боюнча рекомендациялардын тизмеси (тандоо курсу, факультативдик окутуу, прикладдык курстар).

1. Окуу адабиятынын төмөнкү типтерин өзүнө камтыган окуу-методикалык комплекстери иштеп чыгуу, кыйла келечектүү деп таануу керек.

– **Окуу программасы** — тарых предметинин мазмунун: билимдердин көлөмүн жана түзүмүн, үйрөнүүлүчү темалардын ырааттуулугун жана сабактардын санын, ошондой эле, тарыхты окуп-үйрөнүү процессинде окуучуларда калыптанууга тийиш болгон ишмердүүлүктөрдүн ыкмаларын аныктаган нормативдик документ.

– **Окуу китеби** — негизги жалпы орто билим берүүнүн мазмунун чагылдырган, зарыл иллюстративдик жана методикалык материал менен жабдылган китеп;

– **Окуу колдонмосу** — факультативдик курстарда колдонулуучу китеп;

– **Окуу үчүн китеп** — окуу китеби менен катар эле, негизги курстун айрым темаларын же сюжеттерин кызыктуу формада баяндаган китеп;

– **Хрестоматия** — Кыргызстан жана Дүйнө тарыхынын үйрөнүлүп жаткан мезгилдери боюнча документтердин жана булактардын жыйнагы;

– **Жумушчу дентер** — окуучулар үчүн түрдүү таанып-билүүчүлүк тапшырмалардын жыйнагы, ошонун ичинде, контурдук карталар бар индивидуалдуу окуу-методикалык колдонмо;

– **Маалымдамалар** — милдеттүү материалды, ошондой эле, окуучунун өз алдынча кошумча иштөөсү үчүн зарыл болгон, маалыматтык-энциклопедиялык билимдердин минимумун камтыган китеп;

– **Картографиялык материалдар** (түшүндүрмө тексттери жана иллюстрациялары бар тарыхый карталардын жыйнагы – тарыхый атластар, дубал карталары, контурдук карталар) тиешелүү тарыхый материалдарды өздөштүрүүгө, картографиялык компетенттүүлүктөрдү калыптандырууга багытталган.

– **Окутуунун электрондук каражаттары** (мультимедиялык презентациялар, электрондук энциклопедиялар жана маалымдамалар, хрестоматиялар, интернет-ресурстар, электрондук окуу китептери, электрондук окуу карталары жана атластары) окутуунун окуп, таанып-билүү ишмердигинин бардык этаптарында окутуунун салттуу каражаттарын компьютердик колдоо катары маалыматтык компьютердик технологияларды колдонуунун караштырат.

– **Аудиовизуалдык каражаттар** (диафильмдер, диапозитивдер, компьютердик программалар, кинофильмдер, видеожазмалар, аудиоматериалдар ж.б.) тарыхты окутуунун көрсөтмөлүүлүгү принцибин жүзөгө ашырууга багытталган.

Мындан тышкары, тарыхый темадагы көркөм сүрөттөрдүн репродукциясын, окуу картиналарын колдонуу зарыл.

4.3. Шыктандыруучу окутуу чөйрөсүн түзүү

Мотивация, окуу маселелерин чечүү процессинде окуучунун активдүүлүнүн жана өз алдынчалыгын камсыз кылат. Окуу мотиви – бул негизин аң-сезимдүү максат түзгөн, окуучунун окууга карата субъективдүү мамилеси. Бардык мотивдерди социалдык жана таанып-билүүчүлүк деп бөлүүгө болот. Биринчиси, адамдар менен өз ара аракеттенүү ыкмаларына багыт алып, оң баа алууга жетишүүгө жана белгилүү бир кесип алууга умтулуу аркылуу, тарыхтын баалуулугун аңдап-билүү менен байланышкан. Экинчисинде – процессуалдык мотивдер, б. а. окуу процессине кызыгуу өзгөчө роль ойнойт.

Окуу ишмердиги дайыма көп мотивдүү, анда тышкы жана ички мотивдер айкалышып турат. Ички мотивдерге окуу процессиндеги өзүнүн өнүгүүсү, башкалар менен жана башкалар үчүн аракет жасоо, жаңы, белгисизди таанып-билүү кирет. Андан аркы жашоосу үчүн окуунун зарылдыгын түшүнүү, мугалимдерден, өзүнөн улуу инсандардан мактоо угууну, табигый жана пайдалуу көрүнүш катары кароого болот.

Аргасыздан окуу, окууну адаттагыдай көрүнүш катары кабыл алуу, лидерлик жана престиж үчүн окуу, көңүл борборунда болууга умтулуу мындай мотивдердин тышкы белгиси болуп саналат. Тышкы мотивдер ар кандай сыйлыктар жана жол болбой калуудан качуу үчүн окуудан ачык байкалат. Бул мотивдер окуу процессинин мүнөзүнө жана натыйжаларына терс таасир тийгизиши мүмкүн.

Окуу ишмердигинин мотивдерин эки топкө бөлүүгө болот.

I. Окуу ишмердигинин өзүндө түптөлгөн мотивдер:

1) окуунун мазмуну менен байланышкан мотивдер: окуучуга жаңы фактыларды билүүгө, билимдерге, ишмердиктин ыктарына ээ болууга, көрүнүштөрдүн маңызын түшүнүү үчүн окууга түрткү болот;

2) окуу процесси менен байланышкан мотивдер: окуучу интеллектуалдык активдүүлүгүн көрсөтүүнү, талкуулоого катышууну, маселелерди чечүү процессинде пайда болгон тоскоолдуктарды жеңүүнү каалайт, б.а. баланы алынуучу натыйжа гана эмес, чечүү процессинин өзү да кызыктырат.

II. Окуу ишмердигинен тышкаркы мотивдер:

1) кеңири социалдык мотивдер: а) коом, класс, мугалимдер, ата-энелер алдындагы милдет жана жоопкерчилик; б) өзүн-өзү аныктоо (келечек үчүн маанисин түшүнүү, келечектеги ишке даярданууга каалоосу ж.б.) жана өзүн-өзү өркүндөтүү (окуунун натыйжасында өнүгүү);

2) тар жеке мотивдер: а) жагууга, жакшы баа алууга умтулуу (ойдогудай болуу мотивациясы); б) теңуштарынын арасында татыктуу орун ээлеп, биринчи окучу болууну каалоо (престиждүү мотивация);

3) терс мотивдер: мугалимдер, ата-энелер, классташтар тарабынан болуучу жагымсыз жагдайлардан качууга умтулуу (жагымсыз жагдайлардан качуу мотивациясы).

Окуу ишмердигиндеги мотивацияны эки жол менен өнүктүрүүгө мүмкүн болот.

Биринчиси «төмөндөн жогоруга карай» жол катары белгиленген. Аны жүзөгө ашыруу окуучулардын жагымдуу эмоциялык толгонууларына таянуу менен, алардын каалоолорун жана муктаждыктарын канааттандыруу үчүн шарттарды түзүү аркылуу камсыз болот. Мында окуучулардын кызыкчылыктары эсепке алынып: аларга пикирлерин айтууга мүмкүнчүлүк берилип, таанымал болууга, жетишкендиктеринин баалануусуна, мактоолорго татыктуу болууга умтулуусуна колдоо көрсөтүлөт.

Экинчи жолу, «жогорудан төмөнгө карай» жол, окуучунун тандаган багытын эсепке алуу менен, окуучулардын каалоосуна, максат кое билүүсүнө, идеалдарды өздөштүрүүсүнө шарт түзүү. Бул жол ынандыруу, кеңеш берүү, үлгү көрсөтүү методдорун колдонуу менен байланышкан. Анда жамаат, социалдык чөйрө, каада-салттар өзгөчө роль ойнойт.

Адабият жана искусство тарабынан түзүлгөн тарыхый персонаждар, образдар аркылуу, мектеп окуучулары өзүнүн «мен» дегенин, курчап турган адамдарды таанып-билүүгө, өзүнүн жүрүм-турум сызыгын калыптандырууга, турмуштук тажрыйба алууга умтулат. Ушул жерден өзүнүн жүрүм-турумдарын салыштырып, окшоштуруу үчүн ага тарбиялык максатта үлгүлөрдү көрсөтүүнүн канчалык маанилүү экендигин байкайбыз.

Окуучунун жашоо-тиричилигинде анын маанилүүлүгүн айкындоо аркылуу тарыхты окуп-үйрөнүү боюнча мотивациясын күчөтүү үч багытта жүрүшү мүмкүн.

Биринчи багыт окуучулардын эмгектик, коомдук жана турмуш-тиричилик чөйрөсүндөгү практикалык ишмердигинин кеңейиши, социалдык-саясий маанилүүлүгүн көрсөтүү менен байланышкан. Бул багытты жүзөгө ашыруу мектептин алдына коюлган маанилүү милдеттердин бири болуп саналат. Бул багыттагы иш көбүнчө тарых сабагынан тышкаркы жерлерде жүрөт.

Экинчи багыт азыркы коомдук-саясий турмушту түшүнүү жана ага активдүү катышуу үчүн тарыхты окуп-үйрөнүүнүн маанилүүлүгүн көрсөтүү аркылуу жүзөгө ашат. Аны жүзөгө ашыруу үчүн окуучуларга тарых коомдун өнүгүшүнүн ар бир этабындагы социалдык-экономикалык проблемаларды анализдөөгө үйрөтүп, бүгүнкү күндүн өткөнгө, келечектин азыркы күнгө көз карандылыгын айкындайт.

Үчүнчү багыт маанилүү тарыхый фактыларды деталдаштыруу, инсандын руханий дүйнөсүн көрсөтүү жана жүрүм-турумдарын мотивациялоо аркылуу жүзөгө ашырылат.

Тарых биринчи кезекте, айрым инсандардын тагдырларынын жана ишмердиктеринин чөйрөсү катары көрсөтүлөт. Бул бир эле мезгилде, тарыхый окуяларга түшүнүп гана тим болбостон, эмоциялык аралашууга, терең анализ жасоо мүмкүнчүлүгү түзүлөт.

Ошол эле мезгилде тарыхый инсандардын иш-аракеттерин көрсөтүү, тарыхый процесстин субъектисин өнүгүшүн ачып берет жана окуучуларда адептик позицияны иштеп чыгуу проблемасын чечет. Ушул максатта, окуучуларга үйрөнүлүп жаткан окуяларды жана көрүнүштөрдүн маанилүүлүгүн көрсөтүү, алардын турмуштук тажрыйбасын, социалдык практикасын актуалдаштырууга ыраттуу таянууга тийиш.

